

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра дошкільної педагогіки і психології
(теорії і методики дошкільної освіти)

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

**ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ СЮЖЕТНО-РОЛЬОВОЇ ГРИ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Виконала:

Синегуб Катерина Анатоліївна

студентка 21-ДО групи,

факультету дошкільної освіти

Науковий керівник:

Токарник Л. Б.

Глухів – 2021

ЗМІСТ	
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ ПИТАННЯ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ СЮЖЕТНО-РОЛЬОВОЇ ГРИ.....	8
1.1. Культура мовленнєвого спілкування дітей дошкільного віку як наукова проблема.....	8
1.2. Мовленнєва динаміка змін в культурі спілкування дітей у період дошкільного дитинства.....	13
1.3 Сюжетно-рольова гра як засіб виховання культури спілкування.....	20
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ СЮЖЕТНО-РОЛЬОВОЇ ГРИ.....	27
2.1. Аналіз рівнів сформованості культури спілкування у старших дошкільників.....	27
2.2. Система роботи з виховання культури спілкування старших дошкільників засобом сюжетно-рольової гри.....	41
2.3. Порівняльна характеристика рівнів виховання культури спілкування дітей 6-го року життя на різних етапах дослідження.....	51
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60
ДОДАТКИ	

ВСТУП

У лінгвістиці існують терміни, пов'язані із взаємодією, стосунками людей між собою за допомогою мовлення – спілкування або комунікація. Складовою морального виховання є культура спілкування, яку науковці вважають однією з найактуальніших, соціальних, педагогічних і психологічних проблем, успішне розв'язання якої впливає на розвиток високих моральних якостей, справжньої інтелігентності та духовного багатства підростаючого покоління.

Моральний розвиток, складовою якого є культура спілкування, заявлений в якості важливого напрямку навчально-виховної роботи в Декларації прав дитини, Конвенції про права дитини та Закону України «Про дошкільну освіту», спрямованих на реалізацію основних завдань дошкільного закладу. Зміст сучасного навчально-виховного процесу в закладі дошкільної освіти визначається програмою розвитку дитини «Я у Світі» і реалізується відповідним програмно-методичним забезпеченням.

Як зазначають провідні фахівці, відносини з однолітками набувають в старшому дошкільному віці особливого значення, слугують фундаментом, який формує подальший розвиток особистості дитини. Досвід спілкування дошкільника з однолітками багато в чому визначає його ставлення до себе, до інших, до світу в цілому. Симпатія до інших дітей, інтерес до них, уміння налагоджувати спільну діяльність у дошкільному дитинстві сприяє формуванню потреби у дитячому співтоваристві, набуттю навичок поведінки в колективі.

Вплив однолітків на розвиток особистості дитини дошкільного віку полягає перш за все в тому, що саме в умовах спілкування з однолітками дитина постійно зустрічається з необхідністю використовувати на практиці норми поведінки, пристосовувати їх до різноманітних життєвих ситуацій. У суспільній діяльності дітей цього віку виникають ситуації, що вимагають узгодження дій, прояву доброзичливості, вміння відмовитися від особистих інтересів заради досягнення спільної мети. Спілкування і спільна діяльність

вправляють дітей у правильних вчинках, навчають враховувати думку інших, сприяють набуттю ними певного статусу у групі однолітків.

Проблему комунікації, комунікативної культури дошкільників досліджували психологи (Л. Виготський, О. Леонтьєв, М. Лісіна, Т. Поніманська, В. Петровський, С. Робінштейнг, А. Рузька та інші), педагоги й лінгводидакти (А. Аніщук, А. Богущ, А. Виноградова, Н. Гавриш, А. Гончаренко, С. Лісунова, Т. Маркова, Б. Менджерницька, Т. Піроженко, О. Смирнова, О. Ушакова, Р. Чумичова та інші). Науковці розуміють процес комунікації як передачу кодованої інформації від суб'єкта до суб'єкта, що носить діяльнісний і діалогічний характер.

Сутність феномену спілкування обґрунтовується в роботах Б. Ананьєва, О. Бодальова, Л. Божовича, О. Брудного, В. Князева, Р. Кричевського, Б. Ломова, А. Марккової, В. М'ясищева, Б. Пригіна та ін. Проблемі спілкування дошкільників присвячено роботи Л. Артемової, Л. Венгер, О. Запорожця, Я. Коломинського, Г. Костюка, С. Кулачківської, Л. Лідак, Г. Люблінської, І. Луценко, В. Мухіної, Л. Обухової, Є. Панько.

Вихованню культури спілкування і взаємин присвячені роботи А. Азієвої, Л. Даренської, Г. Лаврентьєвої, С. Петеріної, М. Федорової, О. Яницької; виховання культури мовленнєвого спілкування – О. Анатьєвої, Н. Горбунової, М. Ільяшенко, С. Ладивір, І. Луценко; вихованню мовленнєвого етикету – О. Корчинової, Н. Формановської та інші.

Особливим періодом, що створює сприятливі умови для формування культури спілкування дитини, є вік 6-7 років, тобто час переходу від молодшого дошкільного віку до старшого. У цей час спілкування є основним засобом обміну інтелектуальними і моральними цінностями між дітьми, для найбільш природного, невимушеного налагодження відносин між дітьми, та є важливим джерелом розвитку емоційної сфери, орієнтиром для самовираження. Підтвердження цієї думки знаходимо у працях Н. Богуславської, О. Казанцевої, М. Лісіної, Н. Стаднік, З. Смілкової, О. Смирнової, Ю. Соловйової, О. Чернишової та інших, які зазначають, що

протягом цього періоду у дітей формується позаситуативно-особистісна форма спілкування з дорослими та однолітками, більшого усвідомлення набувають уявлення про етичні норми міжособистісної взаємодії, спостерігається активне прагнення до її реалізації у відносинах з іншими.

Навчально-виховний процес вимагає застосування нових форм і методів формування культури спілкування старших дошкільників. Таким чином, недостатня розробленість проблеми та її важливість для вдосконалення педагогічного процесу в дитячих садках дають підставу вважати дослідження з вивчення виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольової гри одним з актуальних у дошкільній педагогіці і психології. Відтак, позитивний вплив гри на розвиток мовлення дітей дошкільного віку, з одного боку, і недостатнє дослідження і розробка методики використання гри в вихованні культури спілкування дітей, з іншого, зумовили вибір теми дослідження **«виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольової гри»**.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити вплив сюжетно-рольових ігор на виховання культури спілкування старших дошкільників.

Об'єкт дослідження: процес виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови, форми та методи виховання культури спілкування старших дошкільників у сюжетно-рольовій грі.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що процес виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку буде більш ефективним за умови добору серії сюжетно-рольових ігор; врахування рівня мовлення дітей старшого дошкільного віку; інтеграції різних видів діяльності (навчально-мовленнєвої, ігрової).

Завдання:

1. Проаналізувати стан дослідження проблеми виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольової гри.

2. Визначити критерії, показники та рівні сформованості культури спілкування дітей, з'ясувати роль віку, статі та системи виховання у формуванні культури спілкування дошкільників.

3. Визначити педагогічні умови виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольової гри.

4. Розробити та апробувати систему роботи з виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольової гри.

5. Розробити методичні рекомендації для вихователів щодо підвищення культури спілкування старших дошкільників.

Теоретичну основу дослідження становлять ідеї вітчизняних педагогів та психологів: ідеї В. Ананьєва, А. Бодальова, Л. Виготського, О. Леонтьєва, Б. Ломова, А. Лурії, В. М'ясищева, А. Петровського щодо ролі спілкування у формуванні особистості; положення В. Мухиної, Л. Виготського, А. Леонтьєва про закономірності розвитку дитячої психіки, розуміння дошкільного дитинства як особливого періоду в становленні особистості; педагогічно-лінгводидакти (А. Богущ, А. Виноградова, Н. Гавриш, Т. Маркова, Б. Менджерницька, Т. Піроженко, О. Смирнова, О. Ушакова, Р. Чумичова та інші). Учені розуміють процес комунікації як передачу кодованої інформації від суб'єкта до суб'єкта, що носить діяльнісний і діалогічний характер.

Для вирішення поставлених завдань використано **комплекс методів:**

- теоретичні: аналіз і узагальнення наукової та методичної літератури з проблеми виховання культури спілкування дітей;

- емпіричні: анкетування вихователів щодо виявлення їхнього ставлення до проблеми виховання культури спілкування дітей засобом сюжетно-рольової гри; аналіз навчально-виховних планів і чинних програм щодо з'ясування завдань розвитку мовлення старших дошкільників засобом сюжетно-рольової гри; спостереження за сюжетно-рольовими іграми дітей в ході експериментальної роботи; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний) з виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку;

- статистичні: якісний і кількісний аналіз результатів експериментального дослідження.

Експериментальна база: дослідження проводилося на базі Глухівського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) «Ромашка».

Структура бакалаврської роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновку, списку використаних джерел (64 найменування), додатків. Повний обсяг бакалаврської роботи становить сторінок, основний текст - 55 сторінок.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ ПИТАННЯ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ СЮЖЕТНО-РОЛЬОВОЇ ГРИ

1.1. Культура мовленнєвого спілкування дітей дошкільного віку як наукова проблема

Проблема спілкування дітей з однолітками привертає велику увагу науковців та фахівців. Вивчення проблеми формування та виховання комунікативної культури старших дошкільників зробило необхідним насамперед виокреслити визначення «культура». У термінологічних словниках «культуру» розглядають як корисний, особистий, колективний і спільний досвід, «це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання освіти, духовної творчості» [15, с. 182]; комплекс матеріальних і духовних цінностей, які створювалися людством на протязі його історії, рівень розвитку суспільства в певну епоху, те що створюється для задоволення духовної потреби людини, освідченість, вихованість [10, с. 596]. Як можемо помітити, культура – це сутнісна характеристика, пов'язана з людською здатністю цілеспрямованого перетворення довкілля, в ході якого створюється штучний світ речей, символів, а також зв'язків і відносин між людьми. Усе, що зроблено людиною чи має до неї відношення, є частиною культури [13].

Зазначимо, що у науковій літературі однаково за значенням вживаються такі поняття, як «мовленнєва культура», «культура мовлення», «культура мовленнєвого спілкування», «комунікативна культура», «культура спілкування». Н. Бабич, висока культура мовлення людини вказує на її вихованість: культура мовлення є ваговим компонентом визначення «культури людини» [5, с. 62]. Ученою виокремлено теоретичні та практичні засади культури мовлення. Так, теоретичними засадами є розуміння мовної норми, знання функціональності літературного мовлення, розуміння взаємозв'язків системи мови, структури мовлення і немовленнєвих

(екстралінгвістичних) структур. Практичними основами культури мовлення є постійне поглиблення знань та їх систематичність, інтерес, увага до мови і до рівня свого мовлення, багатofункціональність мовленнєвої практики й переконаність у суспільній значно високого рівня культури мовлення цілого народу [5, с. 10].

На думку В. Мельничайко, культура мовлення – це дотримання постійних мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, невимушене, цілеспрямоване, майстерне вживання мовновиражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування. Надалі науковець наголошує на тому, що найголовнішою ціллю кожної культурної людини є розвиток свого мовлення, його поліпшення [35, с. 52-79].

На думку А. Богуш, культура мовлення – це вміння правильно говорити й писати, добирати мовно-виражальні засоби з метою та ситуацією спілкування, це система умов стосовно вживання мови мовленнєвої діяльності та проявляється в таких характеристиках:

1. правильність (дотримання усталених у літературній мові законів, правил і норм);

2. нормативність (використання правил усного і писемного мовлення: лексичних (значення слів, семантичні відтінки слів, суміщення слів), граматичних (рід, число, відмінок), орфоепічних (правильна вимова);

3. адекватність мовлення (точно виражені думки, почуття, ясність, доступність мовлення);

4. точність мовлення (якщо в житті слова відповідають встановленим мовним значенням);

5. логічність мовлення (поєднання мислення, мови і мовлення, це ступінь поєднання словосполучень за законами розумової (мислительної) діяльності, це дотриманість смислових зв'язків і відношень одиниць мови в мовленні, зв'язкам і відношенням предметів і явищ у реальному житті);

6. різноманітність (багатство мовлення);

7. естетичність (естетична привабливість мовлення, влучне використання естетичних потенцій мовлення – тон, звучність, наявність образних висловів тощо);

8. чистота (відсутність у мовленні не літературних частин, брутальних, сварливих ноток, відповідність інтонації змістові та експресії висловлювання);

9. доречність мовлення (вміщує в собі точність, логічність, виразність, чистоту, відповідність ситуації спілкування, організовує мовлення відповідно до мети висловлювання) [35, с. 45].

У ході дослідження вважаємо за необхідне розглянути сутність поняття «мовна норма». На думку науковців, норма літературної мови – це головне поняття про правильність мовлення та його культуру. Мовна норма – це усталені правила вимови і правопису, добору слова, граматичної форми, синтаксичних конструкцій (речення), закріплені у словниках і довідниках [8, с. 68].

За твердженням науковців, мовленнєва норма – це правило, взірець вживання слова, словосполучення, речення. На думку науковця, характерними особливостями літературної норми є відносна стійкість, розповсюдженість, загальноживаність, загальнообов'язковість, відповідність вживанню, традиціям та можливостям мовленнєвої системи [11]. Мовленнєві норми не вигадуються вченими, вони відображають закономірні процеси, що відбуваються в мові, та підтримуються мовленнєвою практикою.

На думку Н. Бабич, нормативним є мовлення:

1. що відповідає системі мови та не суперечить її законам;
2. в якому варіант норми володіє новими семантико-стилістичними можливостями, відтіняє, поглиблює контекст, дає додаткову й повну інформацію;
3. в якому не допущено стилістичного (і стильового) розладу;
4. в якому доцільно обґрунтовано використані норми іншого стилю;
5. в якому не допущено зміщування норм різних мов під впливом білінгвальної мовленнєвої практики [5, с. 69].

Комунікативна культура особистості розглядається як одна з характеристик її комунікативного потенціалу, як синонім терміну «культура спілкування» (Т. Кривченко). Науковці розуміють комунікативну культуру як комплекс знань про мову, як культуру використання усного і писемного мовлення.

Інші науковці (О. Бодальов, Б. Ананьєв та інші) вважають, що культура спілкування є одним з елементів загальної культури особистості і сукупність даних знань, умінь, навичок, які дозволяють їй результативно використовувати свої психічні, фізичні, індивідуальні якості для дійового вирішення завдань спілкування. Зіставлення визначень «культура мовлення» і «комунікативна культура» дало змогу визначити, що вони взаємозалежні і визначаються як загальне і приватне, тому що жодна з функцій спілкування, особливо комунікативна, не може здійснюватися в чистому ізольованому вигляді. Комунікативна культура як більш вузьке визначення вміщує в собі ознаки основного поняття «культура спілкування» (О. Бодальов). Як бачимо, базою комунікативної культури послуговують усталені моральні вимоги до спілкування та культури мовлення [17].

Людині з високим рівнем комунікативної культури притаманні:

- емпатія (вміння дивитися на світ з позиції інших, розуміти його);
- доброзичливість (повага, симпатія, вміння розуміти людей, готовність підтримувати інших);
- автентичність (можливість залишатися самим собою в стосунках з іншими людьми);
- конкретність (уміння розповідати свої конкретні переживання, думки, дії, готовність відповідати точно на запитання);
- ініціативність (спроможність «йти вперед», контактувати, готовність братись за якісь справи в ситуації, що вимагає активної взаємодії, а не просто чекати, коли інші почнуть щось робити);
- безпосередність (уміння говорити і діяти безпосередньо);

- відкритість (готовність показувати людям свій внутрішній світ і тверда впевненість у тому, що це сприяє встановленню здорових і міцних відносин з навколишнім);

- сприйнятливність (уміння висловлювати свої почуття і готовність приймати емоційну експресію з боку інших);

- допитливість (зацікавленість власним життям і поведінкою, готовність отримувати від людей будь-яку інформацію про себе, наявність самооцінки) [9, с. 78-83].

У теорії психології визначилося декілька підходів до розгляду сутності спілкування. Перший з них наголошує на спілкуванні, як на формі, виді спільної діяльності людей, яке підпорядковується діяльності і є вторинним щодо неї. Будучи обов'язковим елементом будь-якої діяльності, спілкування забезпечує пізнання її суб'єктами дійсності, формування в них емоційного відгуку на цю дійсність, виявлення, базової на цьому пізнанні та емоційному ставленні, поведінки в цій дійсності (Г. Андрєєва, Є. Ісаєв, В. Слободчиков та інші).

Представники другого підходу (О. Добрович) відокремлюють спілкування (обмін інформацією між учасниками) та діяльність (специфічний вид активності), розмежовуючи їх як пов'язані між собою, але окремі, аспекти життєдіяльності людини.

Має місце погляд на спілкування (М. Бобньова, Н. Бордовська, А. Реан, С. Розум та інші) як на самостійну категорію, яка має самоцінність і є не лише засобом, а й метою. За цього підходу наголошується на такій важливій характеристиці спілкування, як суб'єкта – суб'єкт взаємопов'язаний між його учасниками, тоді як діяльність може відбуватися за суб'єкт – об'єктною моделлю.

Культура спілкування – явище багатопланове, яке передбачає наявність розвиненого мислення, володінням мовними і позамовними знаннями, вміннями, забезпечують логічність, експресивність, стилістичну адекватність мови, нормативне та виразне використання невербальних засобів комунікації

(О. Бодальов, О. Даниленко, О. Кульчицька, М. Ночевник, С. Петерина, В. Семиченко та інші). Культура спілкування регулюється ustalеними у певному суспільстві формальними нормами та етикетом як сукупність правил поведінки, що стосується зовнішнього прояву міжособистісних відносин і передбачає вміння ділитися власними думками, почуттями, емоціями з іншими людьми, не лише говорити, а й вислуховувати, проявляти доброзичливість, співчуття, ввічливість, тактовність, емпатію.

Період 6-7 років є сприятливим для формування у дитини основ культури спілкування, це зумовлено гнучкістю її психіки (Л. Виготський, С. Рубінштейн) [48], високою емоційною чутливістю (О. Запорожець) [45], інтересом до моральних норм і розвитком моральних почуттів (О. Габуєва, В. Мухіна), появою етичних норм (Д. Ельконін, О. Кононко, Т. Поніманська та інші) [24; 42], становлення потреби у спілкуванні, розширенням його довільної сфери (Ю. Змановський, Т. Піроженко та інші).

Отже, культура спілкування – це складне особистісне утворення, що охоплює знання етичних правил і міжособистісні взаємовідносини та спілкування, позитивні емоційні позиції до цих процесів та здатність самотійно до них приєднуватися, бути їх учасниками. Проблема культури спілкування одночасно пов'язана з проблемами мови і мовлення людини, так як мова є найважливішим засобом у комунікації людей.

1.2. Мовленнєва динаміка змін в культурі спілкування дітей у період дошкільного дитинства

У сучасній психолого-педагогічній літературі [8, 12, 14, 43, 54, 64] була зроблена спроба структурного аналізу спілкування. М. Лісіна в результаті багаторічних досліджень процесу спілкування виділила такі складові частини: предмет спілкування; потреба в спілкуванні; комунікативні мотиви; дія спілкування; завдання спілкування; засоби спілкування; продукти спілкування [30, с. 83]. Дослідження свідчать про те, що саме у спілкуванні розвивається внутрішній план дій дитини, сфера її емоційних переживань, пізнавальна

активність дітей, довільність і воля, самооцінка і самосвідомість, мовлення тощо.

Проблемі спілкування присвячено також праці відомого психолога О. Леонтьєва. «Якщо розуміти спілкування як діяльність, то для нас аксіомою є, по-перше, наявність мети; по-друге, його результативність – ступінь досягнутого результату перед поставленою метою; по-третє, нормативність, яка виражається у факті обов'язкового контролю за ходом і протіканням акту спілкування» [28, с. 31].

В іншій площині провів аналіз спілкування Б. Паригін, виділивши основні компоненти – зміст та форму. Зміст було відповідно представлено як соціальні відносини (економічні, правові тощо), а форма – як практична поведінка людей у спільній діяльності. Він також виділив і засоби, за допомогою яких здійснюється спілкування – мову, її механізм і способи реалізації [40, с. 71]. Психолог А. Аржанова, яка присвятила свою дисертацію вивченню психологічних основ товарищкості і дружби дітей дошкільного віку встановила, що така специфічна риса характеру, як комунікативність, має велике значення у загальній характеристиці якостей особистості. [20].

Відомо, що спілкуючись один з одним, люди ставлять певну мету: зробити іншу людину однодумцем, зацікавити, пояснити. У спілкуванні використовують свою мову, спонукають інших діяти в подібних випадках так, а не інакше. Разом з тим, спілкування характеризується як вид діяльності, без якого не можливий всебічний розвиток людини і як особистості, і як суб'єкта діяльності [1]. Якщо розглядати процес цього розвитку й оцінювати його реально, то відразу помітно, що діяльність людини і спілкування переплетені в її житті й фактично не можуть існувати окремо. Навчання передбачає спілкування. Праця вимагає постійної взаємодії людей у формі спілкування. І від того, як організоване та як протікає спілкування, залежать результати практичної діяльності людини [36, с. 162].

Виховне значення спілкування бачимо не тільки в розширенні загального кругозору людини, але й в тому, що є обов'язковою умовою

формування загального інтелекту: в розвитку емоційної сфери, у формуванні її почуттів. Значний вплив справляє спілкування й на вольовий розвиток людини.

Спілкування служить зовнішній меті, має широке розповсюдження в сфері людської діяльності. Не можна не погодитися з тими науковцями, які вважають, що спілкування завжди вплетене в предметну діяльність, воно невіддільне, і що самостійного існування у вигляді особливого виду діяльності воно не має. Як зазначають учені [14, 16, 26, 31, 32, 37, 41, 46, 50, 56, 62], комунікативна діяльність дитини в перші сім років формує і всі її інші особистісні утворення: ставлення до себе, до інших людей, до предметної діяльності. Автор визначила «спілкування» як супровідний вид провідної діяльності дитини дошкільного віку, тобто як другий провідний вид діяльності, і виокремила форми спілкування дошкільників: ситуативно-особистісна (1-й місяць); ситуативно-ділова (6 місяців); позаситуативно-пізнавальна (3-4 роки); позаситуативно-особистісна (5-6 років).

Аналіз досліджень [12, 14, 18, 31, 43, 49, 55, 59, 60, 64] засвідчив, що спілкування дітей одного віку багато в чому розходиться від спілкування з дорослими. Спілкування містить істотні особливості: розкутість, наявність уяви, та різноманітніше лексично, супроводжується різними інтонаціями, вигуками, кривляннями, сміхом, нестандартність, нерегламентованість, перевага ініціативних дій над реактивними. В таких контактах не має суворих норм і правил, способів поведінки, яких вони мають дотримуватися при спілкуванні з дорослими.

Упродовж дошкільного віку спілкування дітей із однолітками істотно змінюється за всіма параметрами: зміст потреби, мотиви і засоби спілкування.

За Т. Піроженко, комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника включає такі аспекти: емоційний, комунікативно-лінгвістичний, вольовий, творчий розвиток, що розкриваються в мовленнєвій поведінці, розвитку свідомості, особистісних рисах. Розвиток спілкування потрібно розглядати тільки в загальному контексті соціалізації дошкільника [39].

В контактах із товаришами їх самостійні висловлювання мають перевагу над висловлюваннями-відповідями, через те що для дошкільника особливо важливим є виражати свої думки, аніж вислуховувати інших. Саме через це дошкільникам не завжди вдається розмова з однолітками, бо кожна дитина розповідає про своє, не вислуховуючи співрозмовника, та перериваючи його.

Дії дошкільника які націлені на ровесника розмаїті за метою та функціями. Під час взаємодії з товаришами, дитина намагається оперувати їхніми діями, впливати на них, виправляти, навчати, показувати власні навички, нав'язувати свій приклад поведінки, діяльності, зіставляти однолітків з собою.

Комунікація однолітків має велике значення для розвитку психіки дітей дошкільного віку. Спілкування постає необхідним елементом формування в них громадських відносин, прояву і вихованню складових частин колективних відносин в закладі дошкільної освіти [39].

Протягом дошкільного дитинства формуються та виховуються форми комунікації дітей з ровесниками і заміщують одна одну, а саме: емоційно-практична, ситуативно-ділова, позаситуативно-ділова, позаситуативно-особистісна.

Вікова динаміка комунікації і колективної діяльності дітей лежить у підвищенні змістовності, вибіркової, стабільності взаємовідносин; в підвищенні потреби в спілкуванні й спільній діяльності, їх інтенсивності та спрямованості на інтереси однолітків.

Колектив науковців (Н. Ганошенко, А. Рузька, Л. Царгородцева) виокремлює такі форми спілкування між однолітками в дошкільному дитинстві, а саме: емоційно-практичне, ситуативно-ділове, позаситуативно-ділове [44]. Як визначає Л. Царгородцева, спершу комунікативні відносини дошкільників з однолітками формуються на задоволення необхідності в активності та незнайомих відчуттях і емоціях. За допомогою організовуючих дій педагога, на основі других потреб дошкільника відбувається первинне оформлення необхідності дитини в комунікації з однолітками. Н. Ганошенко

підкреслює, що в дітей немовлячого віку спілкування з однолітками носить виразний суб'єктивний характер, безпосередньо послуговуючись емоційними зв'язками. Позитивні емоційні відгуки немовляти з'являються при усвідомленні однолітка як цікавого об'єкта пізнання; немовля чуттєво відриває на емоції ровесника, спостерігається ефект зараження емоціями.

Рисою перших виявів потреби в комунікації з однолітком (Г. Пантюхіна, К. Печора) розуміють перші контакти між дошкільниками, які розвиваються з 3 місяців. Умовою таких взаємодій є зацікавлення і задоволення при спогляданні за однолітком [6].

А. Рузька визначає, що подальший розвиток комунікації дошкільника із однолітками взаємозалежний з розвитком в немовляти комплексу поживлення в рамках її спілкування з дорослим. Комплекс поживлення відповідно однолітка виявляється приблизно з 5 місяців. Підвищення рівня спроможності дошкільника маніпулювати предметами спонукає тому, що починається розвиток взаємодії дошкільника з ровесником. В другому півріччі першого року життя вплив однолітка дає відбиток у діях дошкільника, який наслідує іншу дитину, часто вступає з нею у взаємодію: одноліток тримає іграшку, друга дитина дотикається до неї, намагається взяти. Тобто утворюються ділові взаємозв'язки між однолітками у виді спільних предметно-практичних та ігрових дій [47].

Формування пізнавального відношення до однолітків відбувається до початку раннього віку. Дитина намагається доторкнутися до обличчя однолітка, чіпає одяг, волосся, «куштує на смак» його пальчики – відноситься до дитини так само як і фізичного об'єкту. Водночас діти усміхаються один одному, дають іншим іграшки, аналогічно тому, як вони діють в комунікації з дорослим.

Бажання спілкуватися з ровесниками має ситуативний та невиразний характер. Дошкільники не виявляють ініціативи до вибору ровесника для гри, вони обирають тих, хто знаходиться у полі їх зору. З приводу цього більшість психологів дотримуються ідеї, що комунікація між дошкільниками до року у

своmu розумінні визначення відсутнє, але на данному етапі формується передумова для появи спілкування з однолітками в ранньому дошкільному віці.

Перша форма спілкування з однолітками – емоційно-практична – з'являється до 2-х років, але у спілкуванні з однолітком слабо виражена – та посідає четверте місце за важливістю після необхідності в активному функціонуванні, у спілкуванні з дорослими та нових враженнях.

Перший зміст необхідності в комунікації з однолітком виявляється в прагненні дошкільника до взаємодії у іграх і забавах, де з'являється змога для самовираження. В колективі дошкільників формується спільний емоційний фон: діти гуртом сміються, бігають, кричать. Характерні ізольовані частини спілкування, рідкі контакти між ровесниками. Дошкільники не потребують комунікації з однолітками, частіше за все самостійно із захватом граються з іграшками.

Згідно підходу Я. Коломінського, в ранньому віці формується передспівробітництво дітей, представлене характерною не спільною грою, а лише поряд. Підвищується роль мовлення. Ситуативно-ділова форма спілкування з однолітками виникає у 4-6 років та являється найтипОВОЮ для цього віку. У цьому віці спілкування дітей одного віку та його необхідність виходять на перший план. Тому, Є. Аркін пропонує за приклад ситуацію, коли бабуся запропонувала 5-ти річному хлопчикові пограти з нею, дитина відповіла: «Мені потрібні діти». Дана ситуація пов'язана з тим, що умовою для організації і проведення сюжетно-рольових ігор, які насять колективний характер, є комунікація з однолітком [25].

Основний зміст необхідності дошкільників у спілкуванні з ровесником лежить у прагненні налагодити ділову співпрацю, узгодити свої дії з однолітком. Співпраця передбачає більшу взаємодію аніж співучасть та носить кооперативний характер діяльності, тому акцентує увагу на її процесі, а не на результаті діяльності [61].

Через бажання взаємодії з однолітками дошкільники йдуть на поступки, поступаються іграшками, віддають найпривабливіші ролі в іграх іншим дітям тощо.

Науковці (М. Лісіна, А. Рuzська, О. Смирнова) зазначають, що дошкільникам властива особлива манера поведінки, в якій виразно проявляються схильність до конкуренції й змагання. Це говорить про те, що у змісті потреби в комунікації із однолітком другим компонентом виступає бажання поваги і визнання, на першому ж місці знаходиться прагнення до спільної діяльності. Діти потребують визнання власних досягнень іншими, але дії однолітків оцінюють прискіпливо, при цьому підкреслюючи свої якості. [27, 33, 44, 51, 58].

За даними дослідження О. Смирнової, дошкільники послуговуються такими засобами спілкування, як виразні, зображувальні, знакові. Вони багато й захоплено розмовляють між собою, але мовлення залишається ситуативним. Учена провела контент-аналіз висловлювань у ситуаціях вільної взаємодії дітей 3-7 років, виокремивши такі основні теми: Я-висловлення про себе; Ти-висловлення про іншу дитину; світ – висловлення про предмети й явища, що виходять за межі ситуації; гра – висловлення дітей під час їх гри [53].

Ситуативно-ділове спілкування з однолітками позитивно впливає на розвиток основ особистості та самосвідомості, а також – допитливості, сміливості, оптимізму, активності, творчого й самобутнього ядра особистості. При гальмуванні розвитку даної форми спілкування з однолітками у дошкільників просліджується пасивність, замкненість, недобррозичливість [49].

Позаситуативно-ділова форма спілкування з однолітками простежується все у деяких шести-семи-річних дітей. Одночасно передумови до її появи, елементи даної форми спілкування складаються у більшій кількості дошкільників старших вікових груп.

Число позаситуативних взаємодій підвищується до 50% від усіх співвідносин однолітків. Спілкування з однолітками вже виступає за межі

предметної співдії. Також відбувається помітна модифікація в розвитку сюжетно-рольової гри, підвищується її умовність, схематизм. Складність в побудові гри виділяє вимоги до її попереднього планування [52].

Зміст комунікативної потреби виявляється в бажанні до спільної діяльності, праці й творчості з однолітком. Гра має по-справжньому спільний характер з єдиними правилами, вимогами, з узгодженістю дій, врахуванням інтересів партнерів. Досвід попередніх спільних ігор дошкільників накопичується, та призводить до певного узагальнення уявлень дітей про гру, про роль кожної дитини в ній.

Створюється чіткий образ однолітка, укріплюються та стабілізуються взаємовідносини між дітьми (просліджується таке явище, як дружба), виникають симпатії. Відбувається формування суб'єктивного ставлення до своїх однолітків, насамперед спроможність виявляти в них рівну собі особу, рахуватися з їх інтересами, готовність допомагати. Одночасно із пізнанням однолітка у дошкільників виховується розуміння «Я-образу», насамперед власних практичних дій. Найважливіший засіб спілкування - мовлення. Особливі риси спілкування з ровесниками виразно проявляються в темах розмов, які якнайдалі набувають позаситуативності. Характерні обговорення різноманітних широких тем щодо минулого й майбутнього, рідної природи й далеких країн тощо [57].

Позаситуативно-ділове спілкування полягає у формуванні здатності дошкільника розуміти іншого як самоцінну особистість, у проявленні інтересу до його внутрішнього світу, мотиву розширити уявлення про себе.

1.3 Сюжетно-рольова гра як засіб виховання культури спілкування

Важливе місце в системі засобів розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку займає гра. Її вплив на виховний процес дошкільників було обґрунтовано в працях сучасних педагогів (Л. Артемова, А. Бондаренко, Г. Григоренко, Р. Жуковська, В. Захарченко, Т. Маркова, Д. Менджерницька, О. Сорокіна, О. Усова, Г. Швайко, К. Щербакова та ін.) Зауважимо, що хоча

проблема гри завжди була в центрі уваги педагогічної науки, однак фактори ж ігрового потенціалу в процесі формування мовленнєвих навичок і зокрема, культури спілкування дітей залишаються поза увагою науковців.

Психолінгвістичну складову проблеми мовленнєво-ігрової діяльності розкрито в наукових доробках Є. Верищагіна, М. Жинкіна, І.Зимньої, О. Леонтєва, О. Лурії, Т. Піроженко, І. Синиці, О. Соколова та ін. Він ґрунтується на уявленнях про структуру мовленнєвої діяльності та різноманітних психофізіологічних механізмах розвитку мовлення, які забезпечують реалізацію мовленнєвого акту на відомому матеріалі з застосуванням комунікативно спрямованих одиниць висловлювання.

Лінгводидактичний аспект знайшов своє практичне відображення в безлічі дисертаційних досліджень останніх років (О. Аматьєва, Л. Березовська, С. Ласунова, Н. Савінова та ін.). Науковцями обґрунтовано, що можливість дошкільника використовувати в ігрових ситуаціях зв'язні висловлювання впливає на емоційно-чуттєву сферу і одночасно потужно активізує мовлення дошкільників. Під час гри дошкільники мають нагоду діяти, цілеспрямовані дії активізують мовленнєву активність і одночасно з тим спрямовують перебіг гри. Гра - перехідна, проміжна ланка між повною залежністю мовлення від речей і предметних дій та вільними висловлюваннями дітей. В ігровій діяльності дошкільник спілкується з іншими учасниками. М. Лісіна робить висновок, про існування у дітей ще одного виду основної діяльності – спілкування, яке супроводжує ігрову та інші види діяльності [29].

Ігрова діяльність дозволяє створити життєві ситуації, що стимулюють мовленнєву активність та спілкування дітей і сприяють розвитку мовлення. Мовленнєво-ігрова діяльність – двокомпонентний утвір, фундаментом якого є розвиток дитячого мовлення засобами гри. Як складне педагогічне явище, мовленнєво-ігрова діяльність базується на ігрових методах навчання дітей дошкільного віку. [21].

У дошкільному віці гра є провідним видом діяльності, але не тому, що сучасна дитина, як правило, більшу частину часу проводить у розважальних

іграх, гра викликає якісні зміни у психіці дитини. У дослідженнях сучасних науковців та практиків доведено, що у комплексі засобів, що впливають на виховання культури спілкування дитини, значне місце належить грі, особливо сюжетно-рольовій [23, с. 12].

Як зазначає А. Астафурова, вміння грати в рольові ігри передбачає досить високий рівень мовленнєвого і розумового розвитку. Відомо, що діти, які погано володіють мовленням, не можуть грати в сюжетно-рольові ігри: вони не вміють планувати сюжет, не можуть взяти на себе роль, їх ігри носять примітивний характер (в основному це маніпуляції з предметами) і розпадаються під дією будь-яких зовнішніх впливів [4, с. 123].

Психолог Д. Ельконін писав, що гра є перехідним і проміжним між повною залежністю від речей і предметних дій до свободи від реальної, сприйманої ситуації. Саме в цьому звільненні і полягає значення гри для психічного розвитку дітей [63].

Основи спільної гри закладаються дуже рано (ще до 3-х років) через предметну діяльність, де дитина починає спрямовувати свою дію на партнера (дорослого або дитину) і виділяє його як носія відповідної дії, що відповідає його очікуванням або розходиться з ними [4, с. 123].

Найбільш поширеним видом ігор у дітей дошкільного віку є сюжетно-рольова гра, яка була предметом дослідження науковців, як психологів (Ю. Аркін, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонтьєв та ін.), так і педагогів (Н. Аксаріна, Л. Артемова, Г. Григоренко, Р. Жуковська, Є. Зворигіна, Ю. Костенко, Т. Маркова, Д. Менджерицька, С. Новосьолова та ін).

Сюжетно-рольова гра – це своєрідний, властивий дошкільному віку спосіб засвоєння суспільного досвіду і своєрідна форма суспільного життя дітей з дорослими; це діяльність, у якій діти, виконуючи ролі і створюючи ігрову ситуацію, моделюють діяльність дорослих – її зміст, мотиви, завдання і норми взаємин, що існують між людьми [63].

У педагогічних словниках сюжетно-рольова гра визначається таким чином: це образна гра з певним педагогічним задумом, який розкривається

через відповідні події (сюжет) і програвання ролей. Сюжетні ігри використовуються у дошкільних закладах з виховною і навчальною метою. Змістом сюжетної гри нерідко виступають казки або епізоди з життя самих дітей [15]. Це один із видів діяльності, значущість якого полягає не в результатах, а в самому процесі; сприяє психологічній розрядці, знімає стресові ситуації, гармонійно вводить дитину у світ людських відносин; сприяє пізнанню довкілля через відображення дитиною в ігровому процесі дій і відносин дорослих [22].

За словами Д. Ельконіна, дошкільник, немов би, живе у «двох вимірах, у двох сферах життя» [63]. Це – світ речей, реальних предметів, які постійно оточують дитину, це предметно-матеріальна сфера людського життя. Друга сфера життя, більш складна для дошкільника, - це система взаємовідносин між людьми, в які неминуче вступає кожна людина у процесі різних видів діяльності. Це світ «дорослого життя». Предметний світ дитина починає розуміти і засвоювати досить рано (ще на першому році життя): це назви предметів, речей, їх ознаки і властивості та різноманітні дії з ними.

Д. Ельконін виділяє такі компоненти сюжетно-рольової гри:

1. ролі, які приміряють на себе діти в процесі гри;
2. ігрові дії, за допомогою яких діти реалізують обрані ролі;
3. ігрове використання предметів, за якого реальні предмети замінюються ігровими;
4. реальні стосунки між дітьми, які виявляються в різноманітних репліках зауваженнях, за допомогою яких регулюється розвиток гри.

На думку Л. Артемової, в сюжетно-рольовій грі наявні два типи стосунків: організаційні і рольові. Кожному типу відповідає певна форма спілкування. Під час рольового спілкування дошкільники в доступній формі засвоюють мовленнєвий матеріал, використовуючи мовленнєві зразки. В ігровій ситуації дитина охоче вступає у спілкування з дорослими та однолітками. Вступаючи в ігрову взаємодію, дорослий може керувати мовленнєвим розвитком дітей, виховувати культуру спілкування, так як він

докладає зусилля аби поставити дошкільника в такі умови, що мпонукали б її до пошуку повних і влучних форм висловлювання. Рольове спілкування сприяє використанню точних граматичних конструкцій, тому що дошкільники намагаються точно та виразно передати текст. Педагог демонструє зразки спілкування, робить його необхідним для самої дитини.

Сюжетно-рольова гра є також і засобом самовиховання. Дітям потрібно уявляти свої дії та репліки в конкретній ситуації. Проведення сюжетно-рольової гри вимагає довгої і особливої підготовки. Мовлення не може бути вільним та ініціативним, якщо відомий предмет розмови. Тому необхідно дати дітям достатній запас знань з теми гри: провести бесіду, ознайомити дітей із словами та словосполученнями, найбільш часто вживаними в тій чи іншій ситуації [3, с. 139].

Спілкуючись з дорослими, дитина оволодіває мовними нормами, дізнається нові слова і словосполучення. А оскільки дітям дуже хочеться спілкуватися, вони намагаються більш зв'язно і чітко виражати свої наміри, думки, бажання. Саме потреба бути зрозумілим, почутим однолітками, отримати відповідь, робить мову дошкільників більш зв'язною, повною, зрозумілою [2, с. 8].

Рівень дитячої гри знаходиться в прямій залежності від керівництва ігровою діяльністю з боку вихователя, який передає дітям свій моральний досвід, залучає їх до соціального життя дорослих. З простих завдань, які даються дитині, необхідно відразу ж закріплювати отриманий досвід, фіксуючи його в мовленні. Діти досить допитливі, спостережливі, їх багато що цікавить і все, про що вони дізнаються, вони прагнуть перенести в гру.

На заняттях і в повсякденному житті педагог звертає увагу дітей на те, як дорослі вступають у взаємодію один з одним, пропонує пригадати, як розмовляють з продавцем їх батьки в магазині, звертаються до пасажирів у транспорті. Вихователь може бути учасником гри на початку, виконуючи провідну роль, направляє уяву дітей, впливає на розвиток сюжету, спонукає дітей до спілкування, керує в ігровій формі їх поведінкою.

В ході гри дошкільник накопичує досвід спілкування, потрібний для життя в суспільстві, в колективі. Це соціальна практика життя в колективі. В грі здійснюється формування громадських якостей дитячої особистості: доброзичливість, чуйність, взаємодопомога, вміння враховувати інтереси інших, рахуватися з ними. З'являється почуття зобов'язаності та відповідальності перед ровесниками.

У грі дитина здатна виконати те завдання, яке їй важко дається в звичайному житті, через те що тут існує деяка умовність і відсутність певного оцінювання, адже це гра. Відчуття рівності, атмосфера захопленості дають змогу дошкільникам подолати скутість, зняти мовний бар'єр, втому, знизити тривожність, напруження, негативне ставлення дошкільників до навчально-виховної діяльності, тощо.

Відтворення дій людей у сюжетно-рольовій грі, що мають позитивні моральні якості, саме по собі формує у малюків поведінку, яка відповідає нормам моралі. Безперечно, сюжет - важлива сторона гри і через нього вихователь може зробити істотний вплив на взаємовідносини дошкільників. Однак, сюжетний зміст гри не може забезпечувати моральний та соціальний розвиток малюка, засвоєння правил взаємин, які розігруються дітьми відповідно до сюжету і прийнятої на себе ролі. Під час гри у дітей з'являються іншого роду відносини - не зображувані, а реальні відносини їх як товаришів по грі. Вони можуть бути дружніми, відповідні правилам, і конфліктними.

Ігрові взаємовідносини дитини з оточуючими людьми переживаються ним як реальні. Моральні конфлікти які виникають в ході гри ніколи не залишають дошкільника байдужим. Закладені в грі моральні колізії, тобто зіткнення протилежних поглядів, прагнень, інтересів. викликають яскраві образні переживання. Як зазначав Д. Ельконін, в грі інтелект діє за емоційно-дієвим переживанням, функції дорослого розуміються насамперед емоційно, здійснюється емоційно-дієва орієнтація в сенсах людської діяльності.

Великі виховні можливості для оволодіння правилами взаємин несуть в собі рольові ігри на побутові теми: «Дочки-матері», «Купання ляльок», «Дитячий сад» і т.п.

Дошкільники легше засвоюють норми поведінки, якщо вихователь відноситься до дитячої гри серйозно, з щирим інтересом, розуміє ігрові задуми дітей, їх переживання. Така поведінка породжує в дитячій душі вдячність до дорослих, що вони виявилися добрими і розуміючими, і здатне пробудити у дітей аналогічне ставлення до ровесників.

У таких сюжетно-рольових іграх, як «Магазин» або «Каса», легко моделюється конфліктна ситуація, пов'язана з чергою. Дитина знає, що потрібно пропускати вперед тих, хто прийшов раніше, ніж він, і не пропускати вперед тих, хто прийшов пізніше. Але бувають ситуації, коли важливіше цієї норми виявляється небайдуже ставлення до людини, вміння увійти в його становище.

Вміння рахуватися з іншими людьми вимагає не лише здатності бачити стан оточуючих, а й прагнення подолати особисте бажання, поступитися власними інтересами заради ровесника. Для великої кількості навіть старших дітей така саморегуляція ще дуже складна. В ході гри більш безболісно, ніж в реальному житті, особисті інтереси підпорядковуються соціально значущим, оскільки моральні вимоги, вплетені в сюжет, не абстрактні, соціально забарвлені.

Якщо дітям вже виповнилося шість років, зовсім не обов'язково педагогу брати головну роль в іграх. Дорослий може стати першим ведучим, головним героєм, а потім передати естафету комусь із вихованців.

Отже, сюжетно-рольова гра є ефективним засобом виховання культури спілкування дітей. Адже саме в сюжетно-рольовій грі відображаються реальні взаємовідносини між дітьми, приміряються нові соціальні ролі, стандарти поведінок. Вона сприяє формуванню, зміцненню дитячого колективу, налагодженню дружніх взаємовідносин між дітьми в різних ситуаціях.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ СЮЖЕТНО-РОЛЬОВОЇ ГРИ

2.1. Аналіз рівнів сформованості культури спілкування у старших дошкільників.

Метою констатувального етапу експерименту нашого дослідження є вивчення сформованості основ культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку.

В ході констатувального етапу дослідження, нами вирішувалися такі завдання:

- окреслювалася структура основ культури спілкування старших дошкільників;
- визначалися критерії і показники сформованості у дітей старшого дошкільного віку основ культури спілкування;
- добиралися необхідні діагностичні методики;
- визначалися рівні сформованості основ культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку;
- вивчалася діяльність вихователів дошкільних закладів щодо формування у старших дошкільників основ культури спілкування;
- досліджувався рівень готовності батьків до формування у дітей старшого дошкільного віку основ культури спілкування.

Тому згідно до визначеного нами поняття основ культури спілкування старших дошкільників, як складного особистісного утворення, що включає у собі використання етичних норм і правил при комунікації з дорослими та ровесниками, позитивне емоційне відношення до процесів, які ґрунтуються на повазі і доброзичливості, вмінні їх самостійної конструктивної реалізації, також враховує культуру мови, яка в свою чергу так само вимагає наявності у старших дошкільників достатнього запасу слів та тактовності. У визначенні компонентів комунікативної культури дітей старшого дошкільного віку ми

користувались визначенням поняття «культура спілкування» та науковими висновками, щодо близьких за змістом досліджень, а саме в структурі цього особистісного утворення варто виокремити три взаємопов'язані компоненти: а) когнітивний, що включає знання про загальнолюдські цінності; б) емоційно-ціннісний, який включає відношення дитини до загальнолюдських цінностей; в) поведінковий, що включає вміння вихованця виробляти самооцінку та самоконтроль;

До всіх компонентів виокремлені нами принципи та показники, які окреслюють ступінь сформованості основ культури спілкування у старших дошкільників. Під час відбору показників враховувались їх надійність (кількісне вираження та якісна інтерпретація), доступність (можливість застосування в умовах дошкільного закладу), а також системність (тобто взаємозв'язок компонентів). Кожен принцип являється компонентом загального рівня сформованості основ культури спілкування у старших дошкільників.

Саме за допомогою цього ми змогли прослідкувати за динамікою рівнів сформованості основ культури спілкування та продуктивність системи роботи, яка проводилась на формувальному етапі експерименту.

Принципом сформованості когнітивного компоненту вважали знання та розуміння дошкільниками етичних норм, правил, яким потібно слідувати при спілкуванні з людьми у різних мовленнєвих ситуаціях.

Його критеріями визначили: вміння застосовувати в спілкуванні ввічливі слова, а саме привітання, прощання, вибачення, подяки, прохання, відмови та звернення, а також розуміння і дотримання етичних норм у ході комунікації, недосконалість знать або їх відсутність.

Критерієм сформованості емоційно-ціннісного компоненту обрали емоційне відношення до комунікації з іншими людьми.

Ознаки даного принципу можуть проявлятися через співпереживання, співчуття, радість за успіхи іншого або, навпаки, через проявлення негативних почуттів – злостивості, зверхності, заздрості, вередливості або нейтральних

почуттів. У першому випадку, передумовою ставлення є орієнтація на іншу людину, повага до неї, доброзичливість, врахування емоційного стану партнера [27, с. 10]. У другому випадку спостерігається перевищення своїх потреб, бажань, інтересів, зосередженість дитини на собі [38, с. 47].

Тому критеріями сформованості даного принципу виділили: характер відношення до самого процесу спілкування, що показує відношення до загальнолюдських цінностей.

На думку В. Безсонова внутрішня та зовнішня культура спілкування, знання про спілкування та вміння спілкуватися, здатність їх реалізувати, пов'язувати між собою, але вони не завжди збігаються. Для цього «необхідно навчитися втілювати знання в реальну практику спілкування» [7, с. 7].

Виходячи з цього, показниками сформованості поведінкового принципу розуміли спроможність дотримуватися етичних норм, виражати адекватне емоційне ставлення до них і до самого процесу спілкування.

Ознаками даних принципів вважали: вміння застосовувати вербальні і невербальні способи спілкування в різних комунікативних ситуаціях; уміння слухати і чути співрозмовника; вміння адекватно реагувати на інформацію, яку подає співрозмовник, на його вербальні та невербальні дії.

Виходячи з цього, з метою реалізації завдань констатувального етапу педагогічного експерименту нами визначені принципи і показники сформованості основ культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку за охопленими структурними компонентами: когнітивним, що охоплює знання про загальнолюдські цінності; емоційно-ціннісним, що показує ставлення до загальнолюдських цінностей; поведінковим, що виявляє здатність дошкільника розвивати самооцінку та самоконтроль.

Констатувальний етап дослідження проводилося на базі Глухівського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) «Ромашка». Загалом констатацією було охоплено 20 дітей старшого дошкільного віку, вихователі ДНЗ, 25 батьків.

Методи для роботи з дітьми ми підбирали звертаючи увагу на особливості розвитку та вікові особливості дошкільників, а саме індивідуальні бесіди та опитування які були спрямовані на визначенні у дошкілника спрямованості у комунікації, обговорення і програвання ситуацій спілкування, моделювання ситуацій і ведення діалогів, проведення сюжетно-рольових ігор та педагогічні спостереження.

З ціллю виявлення сформованості показників когнітивного компонента основ культури спілкування, а конкретно знання та вживання ввічливих слів. Результати показали, що в контрольній групі старших дошкільників ЗДО «Ромашка» за ознаками когнітивного компоненту основ культури спілкування до високого рівня належать - 10% дошкільників, до середнього – 50%, до низького – 40%. З цього можемо зробити висновок, що невелика частина дітей з високим рівнем активні у комунікації з ровесниками та дорослими, та мають велику обізнаність у вживанні ввічливих слів, а саме слів привітання, прощання, вибачення, прохання і т.д., також володіють початковими знаннями про способи застосування етичних норм у ситуаціях спілкування. Дослідження показало, що велика кількість вихованців не мають серйозних уявлень щодо ввічливих слів та мають поверхневі знання про використання етичних норм.

Така ж робота проводилася і серед вихованців старшої групи, які входили до складу експериментальної групи.

Зіставлення результатів, отриманих у ЗДО показало, що між вихованцями контрольної та експериментальної груп не має великих відмінностей за даним напрямом констатувального етапу експерименту.

Результати за цим напрямом дослідження представлені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Рівні сформованості основ культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку за показниками когнітивного компоненту

Рівні	Старші дошкільники
-------	--------------------

	Експериментальна група		Контрольна група	
	абс. числа	%	абс. числа	%
Високий	1	10	1	10
Середній	5	50	6	60
Низький	4	40	3	30
Разом	10	100	10	100

Таким чином, у вихованців двох груп показники рівня сформованості основ культури спілкування за показниками когнітивного компоненту відносно однаковий.

Важливе місце у сформованості основ культури спілкування займають емоції, а саме, здатність адекватно виражати або стримувати свої емоції та правильно усвідомлювати емоції ровесника.

Для визначення способів вираження вихованцями таких почуттів, як радість, сум, здивування, інтерес, злість, страх і сором, користувалися ситуаціями, в ході розгляду яких вихованці повинні були говорити слова ввічливості та пояснити емоційний стан героїв. Кожна ситуація супроводжувалася ілюстраціями зі способами вияву емоційних станів (два варіанти – один правильний, другий – помилковий). Наприклад, старшим дошкільникам загадували дві ситуації: на виявлення емоційного стану та на виявлення уявлень у вихованців про такі емоційні стани, як співчуття, співпереживання, радість за іншого, інтерес до нього, сором, доброзичливість тощо.

Отримані дані свідчать про те, що поміж вихованців експериментальної групи високий рівень сформованості культури спілкування за даним принципом мають 10% дошкільників, середній – 50%, низький – 40%. Ознаки сформованості культури спілкування за висновком виконання даного завдання у вихованців контрольної групи показали такий же результат як у експериментальної, тобто високий рівень – 10%, середній – 50%, низький – 40%.

Можемо прослідкувати, що зафіксовано зменшення кількості вихованців із середнім рівнем та збільшення вихованців із низьким рівнем сформованості культури спілкування дітей старшого дошкільного віку.

Таблиця 2.3

Рівні сформованості основ культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку за емоційно-ціннісним компонентом

Рівні	Старші дошкільники			
	Експериментальна група		Контрольна група	
	абс. числа	%	абс. числа	%
Високий	1	10	1	10
Середній	5	50	5	50
Низький	4	40	4	40
Разом	10	100	10	100

Дані, зібрані нами під час опитування та дані отримані під час обговорення проблемних ситуацій значних розбіжностей не мали. Що дає змогу говорити про достовірність та надійність зібраних даних. Це говорить про те, що суттєва кількість вихованців з низьким рівнем не виказують бажання будувати відносини на фоні морально-етичних норм та виражають негативне відношення до процесу спілкування.

Порядок виконання роботи був наступним: ознайомлювали вихованців з ситуаціями, які мали в собі «неправильну» поведінку в процесі спілкування та просили виправити знайдені помилки та аргументувати їх, після чого показати «нормативне» спілкування.

Така методика також давала змогу оцінити ставлення вихованців до самого акту спілкування через програвання ситуацій, одержати додаткові дані щодо знання вихованцями етикетних норм і правил, а також навички здійснювати спілкування ґрунтуючи його на етичних нормах і правилах.

Обговорення та програвання ситуацій проводилося у підгрупах дітей (3 – 5 дитини).

Підводячи підсумок за отриманими даними про поведінку вихованців в запропонованих обставинах, старші дошкільники виявили гарні знання норм і правил комунікативної культури та були ініціативні в обговоренні представлених ситуацій. Відносно відтворення ситуацій та включення в них вихованців, результат був гіршим. Діти не завжди дотримувалися правил комунікації, тільки деяка кількість дошкільників виявила позитивне відношення до акту спілкування.

Дані, отримані з використанням даної методики, показали, що високий рівень сформованості культури спілкування має значна частина вихованців, середній рівень має однакова кількість вихованців, а низький рівень виховання даного утворення за емоційно-ціннісним компонентом має майже однакова кількість дошкільників.

Підсумовуючи та аналізуючи отримані дані за допомогою обговорення та розігрування ситуацій, отримані в обох групах старших дошкільників, показали, що і вихованці експериментальної групи (високий рівень – 10%, середній – 50%, низький – 40%), і вихованці контрольної групи (високий рівень – 20%, середній – 40 %, низький – 40%)

Аналіз та узагальнення результатів за методикою обговорення та програвання ситуацій, одержаних в експериментальній та контрольній групах, засвідчили, що і дошкільники експериментальної групи (високий рівень – 10 %, середній рівень – 50 %, низький рівень – 40 %), і дошкільники контрольної групи (високий рівень – 20 %, середній рівень - 40 %, низький рівень – 40 %) показують майже однакові рівні культури спілкування за показниками емоційно-ціннісного принципу.

Таблиця 2.4

Рівні сформованості основ культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку за поведінковим компонентом

Рівні	Старші дошкільники	
	Експериментальна група	Контрольна група

	абс. числа	%	абс. числа	%
Високий	1	10	2	20
Середній	5	50	4	40
Низький	4	40	4	40
Разом	10	100	10	100

Не зважаючи на те що вихованці володіють певними знаннями щодо культури спілкування, вони не постійно користуються ними в реальних ситуаціях спілкування та взаємодії з ровесниками. Інакше кажучи, для значної частини вихованців характерна суперечність між знаннями якими вони володіють про способи мовленнєвої комунікації та поведінки в різних ситуаціях і мірою їх вживання в реальній мовленнєвій комунікації.

Підсумовуючи дані за всіма напрямками констатувального етапу експерименту та проаналізувавши їх ми змогли охарактеризувати три рівні сформованості культури спілкування старших дошкільників, а саме: високий, середній, низький.

Високий рівень. Дошкільники активно спілкуються з ровесниками та дорослими, володіють глибокими знаннями про слова привітання, подяки, вибачення, прохання, звернення та відмови, мають фундаментальні знання про можливості використання етичних норм під час спілкування. Виявляють позитивне відношення до процесу спілкування та ініціативні в спілкуванні з ровесниками, ґрунтуючи його на етичних нормах. Використовує вербальні та невербальні способи спілкування в різних мовленнєвих ситуаціях, вміє вислуховувати інших, що дає змогу порозумітися із співрозмовником й обійти непорозуміння в ситуаціях спілкування, реакція на почуту інформацію, що надходить від співрозмовника у вихованця адекватна.

Середній рівень. Вихованець не володіє системними знаннями щодо слів привітання, прохання, звернення та відмови, оперує поверхневими знаннями про способи використання у спілкуванні етичних норм. У цілому виказує позитивне ставлення до процесу комунікації, бажання вести бесіду

грунтуючись на етичних нормах. Нерегулярно використовує вербальні та невербальні способи комунікації в різноманітних ситуаціях, дещо вимагає контролю збоку педагога, вміння прислухатися до однолітків носить ситуативний характер, в цілому адекватно сприймає та реагує на інформацію, яка надходить.

Низький рівень. Вихованці з цим рівнем сформованості не прагнуть будувати відносини на ґрунті морально-етичних норм. В цих дітей майже відсутні навички використовувати у спілкуванні слова привітання, подяки, вибачення, прохання, звернення та відмови, невірні знання про способи використання етичних норм під час спілкування, вихованці не прагнуть спілкуватися на засадах морально-етичних норм. Замість того вихованці користуються при спілкуванні засоби, які виказують зверхність, силу, зневагу до оточуючих, увесь час вимагає зовнішнього контролю. У дитини відсутнє вміння вислуховувати інших, можлива неадекватна реакція вихованця на інформацію, яка надходить до нього, що виражається в грубих, подекуди лайливих словах, фізичній агресії та окриках.

Розподіл дітей старшого дошкільного віку за рівнями сформованості основ культури спілкування подано в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Рівні сформованості основ культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку

Рівні	Старші дошкільники			
	Експериментальна група		Контрольна група	
	абс. числа	%	абс. числа	%
Високий	1	10	2	20
Середній	5	50	5	50
Низький	4	40	3	30
Разом	10	100	10	100

Отже, в підсумку високий рівень сформованості культури спілкування мають 10% вихованців експериментальної групи та 20% вихованців старшого віку контрольної групи, середній – 50% експериментальна група та 50% контрольна, низький – 40% експериментальна та 30% контрольна група.

Констатувальний етап експерименту передбачав проведення педагогічної діагностики серед педагогів, що працюють із дітьми старшого дошкільного віку у дошкільному навчальному закладі (ясла-садок) «Ромашка». Її зміст спрямовувався на виявлення місця, яке посідають питання формування основ культури спілкування у навчально-виховній роботі, що проводиться з вихованцями, підготовленості педагогічного колективу до належної реалізації даної роботи (включення тематики, пов'язаної з культурою спілкування, до планів навчально-виховної роботи, реальні дії вихователів з формування у вихованців культури спілкування).

Провівши аналіз планів навчально-виховної роботи нами було виявлено, що колектив педагогів дошкільного закладу загалом надає належну увагу ознайомленню старших дошкільників зі словами ввічливості й виробленню в них звички вживати їх у мовленнєвих ситуаціях (опрацьовуються теми «Вітання і прощання», «Чарівні слова», «Як звертатися по допомогу», «Щоб жити дружно», «Будемо ввічливими», «Як знайомого зустріти»).

Даний висновок був підтверджений у ході проведення опитування вихователів: 51,3 % опитуваних зазначили, що систематично розповідають вихованцям про такі слова, цілеспрямовано вправляють вихованців у повсякденному їх використанні (слова вітання і прощання, подяки, прохання). 42,3 % педагогів додатково до цього звертають увагу батьків на необхідність привчання малюка до вживання ввічливих слів. 6,4 % педагогів прививають у вихованців використання відповідних мовних зразків й у відносинах з ровесниками.

Одночасно з тим, результати опитування і безпосередні педагогічні спостереження показали, що до інших аспектів культури спілкування

апелюють унаслідок порушення дошкільником культури поведінки у ході взаємодії вихованців, або взагалі оминаються увагою.

Нагосимо, що у закладі дошкільної освіти у навчально-виховному процесі переважають словесні методи і прийоми (вказівки, зауваження, бесіди тощо), недооцінюється роль емоцій в оволодінні дітьми моральними нормами та етикетними правилами, не використовуються повною мірою етичні ситуації, які можуть сприяти внутрішній активності дитини. За даних умов у вихованців не завжди є можливість реалізувати свої знання у поведінці, у них не розвиваються соціальні емоції співпереживання, співчуття. Як наслідок, відбувається розрив між знаннями правил культури спілкування й умінням їх використовувати у взаємовідносинах, у повсякденному житті.

Даний підхід не сприяє розширенню і поглибленню уявлень вихованців про культуру спілкування, гальмує оволодіння необхідними вміннями і цінностями. Не можна не зважати й на те, що дошкільникам ще важко автоматично переносити в нову ситуацію наявні знання, вони часто сприймають інформацію, що надходить від педагога, як нову.

Аби проаналізувати педагогічні вміння батьків та отримати результати відносно характеру взаємодії та комунікації в родині, нами проводилося анкетування. Батьки заповнювали анкети «Зміст і методика виховання дітей в сім'ї» і «Родинне виховання». Анкета «Родинне виховання» (Додаток А) мала в собі запитання про джерело педагогічних знань батьків, які методи родинного виховання вони використовують, методи заохочення і покарання, про однаковість вимог до дитини всіх членів родини.

Проаналізувавши отримані дані ми виявили, що велика кількість батьків (75%) отримує знання щодо виховання малюка від знайомих, невелика кількість батьків (15%) надає перевагу радіо- і телепередачам, і тільки одиниці (10%) послуговуються педагогічною літературою, ніхто з опитуваних не пригадаю поради вихователів як джерело одержання даної інформації, що може свідчити про те, що до педагогів батьки з таких питань не звертаються з

декількох причин: їх не турбують окреслені проблеми або ж батьки не довіряють педагогу.

Стосовно практичних методів виховання, то із перерахованих (примус, вимога, покарання, заохочення, переконування і власний приклад) велика кількість батьків (37%) обрала вимоги і метод покарання (28%), що в подальшому може спричинити знедовіру з боку вихованця до батьків.

Споміж різновидів заохочення (словесні, подарунки і розваги) у відповідях опитуваних перевагу мають подарунки (45%) і розваги (33%).

Покарання застосовується у виді прояву незадоволення поведінкою малюка, осуду (15%), позбавлення розваг або подарунків (20%), словесних погроз (35%).

На питання анкети: «Чи є одностайними вимоги всіх членів сім'ї до малюка?» 95% батьків відповіли, що одностайності не буває ніколи.

Отже, можна зробити висновок, що більшість батьків не мають систематизованих педагогічних знань та навичок стосовно виховання дошкільника загалом і формування у неї культури спілкування зокрема. Батьки не використовують науково-педагогічні джерела для поглиблення знань і одержання нової інформації загалом. Достатньо обмеженим є коло методів якими послуговуються батьки дошкільників в родинному вихованні, значне місце займають авторитарні види. Все це, на нашу думку, не має позитивного впливу на виховання у дошкільника культури спілкування та комунікації.

Анкета «Зміст і методика виховання дітей в сім'ї» (Додаток Б) містила в собі 7 запитань, спрямованих на виявлення взаєморозуміння з вихованцем у сім'ї інтересу до її внутрішнього світу, відкритості до спілкування з нею тощо.

Одержані дані з даної анкети показали, що у 53% батьків взаємовідносини з малюком доволі обмежені, у 36% батьків взаємовідносини з дитиною були оцінені як задовільні, але недостатньо різнобічні. І лише у 10% батьків відносини з дошкільниками були оцінені як добрі та конструктивні.

Результати даного анкетування підтвердили дані опитування й надали змогу підтвердити той факт, що більша кількість батьків мають недостатній рівень педагогічної культури загалом і низький рівень готовності до спілкування з дитиною та формування у неї основ культури спілкування зокрема.

За допомогою тесту-опитувальника (Додаток В) батьківське ставлення оцінювалося за кожною характеристикою за такими параметрами, як: «добре» (12% батьків), «посереднє» (52% батьків) і «погане» (36%).

Під час ознайомлення батьків з результатами анкетування, наголошували, що не потрібно отримані результати сприймати як сталі тобто що раз і назавжди визначають особливості стосунків з малюками. Використання цього анкетування передбачало не тільки оцінювання відношення батьків до власних малюків, а й привернення їх уваги до характеру наявних батьківсько-дитячих стосунків і ставлень, включення бажання покращити наявну ситуацію.

Дані тестування відосно недостатньої сформованості у батьків педагогічної культури підтвердили і отримані дані, відсутності високого рівня готовності до перебування «разом» із дитиною, а не «поруч» із нею; брак уявлення важливості комунікації та спільного проведення часу для становлення та розвитку особистості дошкільника, в тому числі й щодо основ культури спілкування.

Тому аналізуючи отримані дані констатувального етапу експерименту можемо зробити такі висновки:

– для великої частини вихованців старшого дошкільного віку характерні розбіжності між наявними знаннями стосовно способів мовленнєвої поведінки в різних ситуаціях та реальним їх вживанням в спілкуванні;

– безпосередні емоції легко витісняють уявлення про правильне та неправильне, дозволене і заборонене у більшій кількості вихованців. Безпосередні контакти приваблюють вихованців набагато менше, а правила таких контактів подекуди опиняються поза їхньої уваги, діти живуть більше у

світі предметів. Іншими словами наявний розрив між сформованістю когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів основ культури спілкування.

- педагоги переважно використовують у навчально-виховному процесі словесними методами і прийомами (вказівки, зауваження, бесіди тощо), недостатня увага приділяється значенню емоцій в оволодінні вихованцями моральних та етичних норм, не використовуються повною мірою етичні ситуації, що можуть сприяти внутрішній активності дошкільника. Що в свою чергу впливає на розрив між знаннями правил культури спілкування й умінням їх використовувати у спілкуванні, у повсякденному житті.

- у батьків простежується недостатньо сформована педагогічна культура, недостатнє усвідомлення важливості спілкування.

2.2. Система роботи з виховання культури спілкування старших дошкільників засобом сюжетно-рольової гри

Мета формувального етапу полягала у розробці ефективної системи виховних впливів, спрямованих на оптимізацію процесу виховання у старших дошкільників культури спілкування з однолітками.

Формування культури спілкування здійснювалось як на заняттях, так і в самостійній діяльності. Використовувались бесіди за змістом літературних творів (з метою підготовки дітей до гри), розігрування ситуацій та сюжетно-рольові ігри на морально-етичні теми тощо. Нами було розроблено систему роботи щодо виховання культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку з однолітками засобом сюжетно-рольової гри. Були дотримані норми літературної мови для наслідування, та включені різні види діяльності.

У формувальному експерименті взяли участь 10 дошкільників шостого і сьомого років життя ДНЗ (ясла-садок) «Ромашка» м. Глухів.

Відтак, провідним засобом виховання культури спілкування виступили сюжетно-рольові ігри.

Добираючи сюжетно-рольові ігри ми дотримувалися низки спеціальних принципів. Провідним принципом виховання культури спілкування виступила комунікативна спрямованість навчання (А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Луцан та інші). Принцип емоційності гри полягав у емоційній насиченості змісту гри, що визначає характер виконання завдань. Принцип усвідомлення і розуміння змісту гри. Гра може справити на дитину позитивний вплив лише тоді, коли її зміст зрозумілий, усвідомлений хід, правила, дії. Тому перед проведенням гри дітям пояснювали її хід та правила гри. Повторюваність виконання гри шляхом її варіативності з її ускладненням зумовлювало закріплення ігрових правил, дій та водночас сприяло розвитку мовлення дитини та вихованню культури спілкування.

Принцип домінуючої ролі ігрової діяльності та її емоційної насиченості були втілені у процесі розробки сюжетно-рольової гри, ігрових ситуацій, вправ, які були спрямовані не лише на виховання культури спілкування, розвиток моральної та вольової якості, а й сприяли набуттю соціального досвіду та забезпечували достатню активність дошкільників.

Зупинимось детальніше на описі використаної на етапі формування методики, яка включала в себе сюжетно-рольові ігри різної спрямованості та змісту.

Розглянемо зміст ігрових занять та використані нами ігри, що сприяли ефективному вихованню культури спілкування дітей старшого дошкільного віку.

Нами підбирались такі ігри, умови котрих передбачали необхідність поділитись, порадитись, допомогти один одному, поступитися, проявити увагу.

Також завданням формувального етапу було навчити вихованців узгоджувати власні дії з іншими дошкільниками, знаходити компромісні рішення. З цією метою ми використовували ігри : *«Клейовий дощик»*, *«На містку»*, *«Кухарі»*, *«Азбука чомучок»* вихованці виховували навички узгоджувати власні дії з партнерами по грі.

Гра «Клейовий дощик»

Мета: розвиток почуття приналежності до колективу, навчання узгодженості своїх дій з іншими.

Інструкція: Діти стають в одну лінію, кладуть руки на пояс один одному і склеєним способом починають рухатись. На шляху їм трапляються перешкоди: треба перескочити через коробки, пройти по імпровізованому містку, проповзти під кріслом, обійти гору тощо.

Гра «Азбука чомучок»

Мета: розвивати вміння конструювати запитання.

Інструкція: Діти сідають в коло. Вихователь говорить: Вам потрібно ставити запитання так, щоб перше слово вашого питання починалось з однієї букви абетки. Запитання будемо ставити по черзі. Учасник, який зіб'ється вибуває з гри. Наприклад: А – абрикос – це овоч чи фрукт?; Б – білка живе на дереві чи в траві? Для підказки букв вихователь тримає абетку.

Також використовували сюжетно-рольові ігри. Дані ігри розвивають навички прямо адресувати своє звернення до ровесника, для привернення його уваги, запросити до гри; навички звертатись до ровесника на ім'я або за назвою ролі; вміння доброзичливо погоджуватись з задумом гри, що запропонувала інша дитина, або в разі відмови, вічливо відказати у пропозиції та вмінні стримано прийняти відмову ровесника на пропозицію пограти разом, а також зауваження інших вихованців стосовно гри; вміння переконливо для ровесника обґрунтувати власні пропозиції і доручення, пояснити важливість їх виконання, прийняття. Збагачення комунікативного змісту ролі позитивно впливає на оволодіння вихованцями різних способів спілкування і в подальшому перенесенню таких навичок у реальне життя.

Здатність сприймати задуми ровесників, вміння надавати допомогу у ході взаємодії, емоційно відгукувались на потреби інших виховували, використовуючі дані ігри: «Закінчи малюнок», «Рукавички», «Капітан». Наведемо приклад гри «Закінчи малюнок».

Гра «Закінчи малюнок»

Мета: формувати відчуття приналежності до групи, вміння взаємодіяти.

Інструкція: Діти сидять у колі. У кожного – набір фломастерів або олівців та листок паперу. Вихователь говорить: «Зараз кожен з вас почне малювати свою картинку. За моїм сигналом ви припинете малювати і тут же віддасте свою незакінчену картинку сусідові ліворуч. Він продовжить малювати вашу картинку, потім за моїм сигналом припине малювати і віддасть її своєму сусідові. І так до тих пір, поки той малюнок, який ви починали малювати на початку, не повернеться до вас». Діти починають малювати будь-яку картинку, потім за сигналом вихователя передають її одному сусідові і одночасно отримують від іншого сусіда його малюнок. Після того, як картинки обійшли повне коло і повернулися до своїх початкових авторів, можна обговорити, що в результаті вийшло і хто з дітей що намалював на кожному загальному малюнку.

Вибір сюжетно-рольових ігор як засобу виховання культури спілкування старшого дошкільника обґрунтовується тим, що сюжетно-рольова гра дає можливість встановити взаємозв'язок між педагогом і вихованцями, між самими дошкільниками. Повноцінне спілкування в ході організації ігрової діяльності стимулює вихованню у вихованців умінь і навичок комунікативної взаємодії. У них формується здатність брати на себе ігрові ролі, узгоджувати власну поведінку з поведінкою партнера, виказувати доброзичливість. У взаємодії формується емпатія (здатність емоційно відгукуватись на переживання інших, виявляти співчуття, бажання і вміння втішити, допомогти).

Разом з засвоєнням навички орієнтуватися в різноманітних емоціях та почуттях вихованців навчали виказувати емоційну чутливість до інших людей, говорити про свої почуття та емоції, що можна розвивати за допомогою ігор «Що відчуваєте?», «Добрі ельфи».

Гра «Що відчуваєте?»

Мета: формувати вміння передавати словесно свої переживання.

Інструкція: Ведучий говорить будь-яке словосполучення або слово, наприклад: «Іде дощ». Дитина розповідає, що вона відчуває по відношенню до цього. Інші діти слухають, а потім погоджуються, або пояснюють протилежну думку.

Гра «Добрі ельфи»

Мета: формування відкритості в групі.

Інструкція: Вихователь сідає на підлогу, збирає дітей навколо себе і розповідає казку: «Колись давним-давно люди не вміли спати. Вони працювали і вдень і вночі і, звичайно ж, дуже втомлювалися. І тоді добрі ельфи вирішили їм допомогти. Коли наступала ніч, вони прилітали до людей, ніжно гладили їх, заспокоювали, ласкаво заколисували, надсилали їм добрі сни. І люди засипали. Вони не знали, що їхній сон – справа рук добрих ельфів, адже ельфи не вміли розмовляти людською мовою і були невидимі. Невже ви ніколи про це не чули? Адже вони прилітають до кожного з вас до сих пір і охороняють ваш сон. Давайте пограємо у добрих ельфів. Нехай ті, хто сидить по праву руку від мене, будуть людьми, а ті, хто по ліву – ельфами. А потім ми поміняємося. Готові? Почали. Настала ніч, люди лягають спати, а добрі ельфи прилітають і заколискують їх». Діти-люди лежать на підлозі і сплять, діти-ельфи – підходять до кожного з них, ніжно гладять, тихо наспівують пісеньки, тріпають волосся і т. д. Потім діти міняються ролями.

Дане невербальне спілкування в ході гри знімало захисні бар'єри, зменшувало почуття відчуженості, тривожності, формувалася емоційний відгук на партнерів по грі.

Ігри «Ланцюжок слів», «Зламаний телефон» розвивали навички вербально передавати інформацію.

Гра «Зламаний телефон»

Мета: усвідомлення важливості правильної грамотної мови для спілкування.

Інструкція: Діти сідають в лінію. Перша дитина загадує слово. Завдання – передати це слово ланцюжком як можна швидше, шепочучи на

вухо один одному. В кінці гри перший і останній учасник вимовляють перший варіант слова і те, що почув останній. Діти порівнюють наскільки змінився зміст слова.

Для виховання у дітей вміння бачити в ровеснику позитивні риси і виявляти доброзичливість до нього ефективними були ігри «Сонячний зайчик», «Розсміши друга», «Посмішка по колу».

Гра «Сонячний зайчик»

Мета: виховувати доброзичливість, розвивати атмосферу тепла.

Інструкція: Ведучий говорить, що він спіймав «сонячного зайчика» і пропонує передати його по колу, щоб кожен міг зігрітись його теплом, і з посмішкою передати його другу. Коли «зайчик» повертається до ведучого, він звертає увагу на те, що «зайчик», зігрітий дітьми, виріс і не вміщається в долонях. «Зайчика» випускають, але кожен ловить частинки його тепла.

Для розвитку емоційно-чуттєвої сфери вихованців у ході ігрової діяльності виховували у них вміння розрізняти та оцінювати свої та чужі емоційні стани, почуття; адекватно сприймати емоції інших, керувати проявами власних емоцій. Прикладами таких розвивальних ігор є: «Чарівні окуляри», «Знайди пару», «Закінчи речення» та інші.

Гра «Знайди пару»

Мета: закріплювати знання про емоції.

Інструкція: Діти отримують піктограми, до яких вони повинні дібрати зображення дітей із відповідними емоціями на обличчі.

Гра «Закінчи речення»

Мета: розвивати вміння аналізувати свої почуття, вербалізувати переживання.

Інструкція: Дітям пропонують закінчити вислови: «Мені буває сумно, коли...», «Мені радісно, якщо...», «Мені буває соромно, коли...», «Я сердитий, коли...».

Для розвитку вміння виражати емоції різними способами (жести, міміка, пантоміміка) застосовували ігри типу «Відгадай подарунок», «Передача почуттів».

Гра «Передача почуттів»

Мета: навчити передавати різні емоційні стани невербальними засобами.

Інструкція: Дитині дають завдання передати ланцюжком певне почуття, емоцію за допомогою міміки, жестів, дотиків. Коли діти передадуть його по колу, можна обговорити, що саме було загадано.

Аналіз отриманих даних під час проведення констатувального етапу показав що існують деякі труднощі у розумінні емоційного стану ровесників. Неможливість розуміння емоцій однолітків та їх почуттів спричиняє виникнення конфліктних ситуацій, непорозумінь, тому частина ігор були спрямовані на розвиток саме цього вміння: «Дзеркало», «Хвилі».

Для розвитку вмінь вихованців спілкуватися та співдіяти було проведено ігрові вправи.

Наприклад, ігрова ситуація «**Розіграй ситуацію**». Методика проведення: до вихованців зверталися з проблемним запитанням, починали суперечку, виражали сумнів у правильності пропонуваного розв'язків.

Мета гри: розвивати вміння старших дошкільників вступати в розмову, виражати власні почуття і переживання, емоційно та змістовно висловлювати свої думки.

Пропонувалися такі ситуації:

1. Два хлопці посварилися – помири їх.
2. Тобі дуже хочеться побавитися іграшкою, що є в одного з дітей твоєї групи – попроси її.
3. Ти дуже сильно образив свого друга – спробуй попросити пробачення, помирися з ним.
4. Ти прийшов у нову групу – познайомся з дітьми і розкажи про себе.

5. Діти бавляться в цікаву гру – попроси, щоб вони й тебе прийняли. Що ти роби́тимеш, якщо вони не захочуть цього зробити?

6. Ти прийшов із прогулянки і хочеш їсти. Що ти скажеш мамі чи бабусі?

7. До тебе прийшли гості – познайом їх із батьками, покажи свою кімнату й іграшки.

Велику увагу при цьому надавали методам виховання навичок культури спілкування, набуття соціального досвіду. За умови відсутності конкретних пропозицій зі сторони вихованців, розв’язання поданих проблемних ситуацій пропонував вихователь, який узагальнював дитячі припущення. Така взаємодія сприяє накопиченню позитивного комунікативного досвіду старших дітей.

Виховуючи соціально-комунікативну компетенцію вважали важливим навчити вихованців безконфліктно взаємодіяти з ровесниками, а в разі виникнення конфліктної ситуації розв’язати її. Дошкільник має вміти погоджувати власні інтереси, цілі співдії з інтересами однолітків, вступати своїм переконанням або ж відстоювати їх. Саме тому для виховання даного вміння використовували ігри, в ході яких у вихованців оррмувалось відчуття спільності. Зразком даної ігрової технології є гра «Тільки разом», «Спина до спини», «Липучка».

Гра «Липучка»

Мета: виховувати вміння взаємодіяти з ровесниками, формування єдності групи.

Інструкція: Вихованці бігають по кімнаті вдвох, тримаючись за руки, намагаються спіймати інших. При цьому промовляють: «Я липучка – приставучка, хочу я тебе спіймать». Кожна зловлена дитина приєднується до «липучки». Потім знову разом ловлять дітей. Коли всі діти стануть «липучками».

Ефективною передумовою взаємодії, спільної діяльності є здатність відчувати ровесника, почуття спільноти. З огляду на це зміст ігор

зосереджував увагу на партнерові, його почуттях, зовнішності, настроях, вчинках. Такі навички розвивались під час гри «Спільне коло».

Гра «Спільне коло»

Мета: вміння встановлювати контакт з партнером, формування позитивного настрою в групі.

Інструкція: Педагог збирає вихованців навколо себе. «Давайте зараз сядемо на підлогу, але так, щоб кожен з вас бачив всіх інших і мене, і щоб я могла бачити кожного з вас» (єдиним вірним тут рішенням є коло). Коли дошкільники сідають у коло, вихователь говорить: «А тепер, щоб переконатися, що ніхто не сховався і я бачу всіх і всі бачать мене, нехай кожен з вас привітається очима з усіма по колу. Я почну перша, коли я привітаюсь з усіма, почне вітатися мій сусід» (дорослий заглядає в очі кожній дитині по колу і злегка киває головою, коли він привітався з усіма дітьми, він торкається до плеча свого сусіда, пропонуючи йому привітатися з дітьми).

У ході експериментальної роботи ми використовували ігри, під час проведення яких вихованці взаємодіяли за допомогою жестів, умовних сигналів, міміки, адже правила гри виключали вербальну взаємодію. Вихованці розвивали вміння спілкуватись без звичних способів комунікації: без слів і предметів. Прикладом може бути гра: «Життя в лісі», «Спілкування без слів», «Невербальна казка», «Мімічна гімнастика».

Гра «Спілкування без слів»

Мета: розвивати почуття доброзичливості.

Інструкція: Учасники об'єднуються у пари. Спочатку пари ходять кімнатою, за сигналом зупиняються, вітаються один з одним за допомогою рук, кладуть руки на плечі одне одному, дивляться в очі партнерові, посміхаються, прощаються.

Гра «Мімічна гімнастика»

Мета: тренувати виразну міміку.

Інструкція: Дітям пропонують виконати визку вправ для мімічних м'язів. Наморщити лоба, підняти брови (подив). Розслабитися, звести брови,

насупити їх (сердитість). Розслабитися. Повністю розслабити брови, «закотити очі» (байдужість). Розширити очі, відкрити рота (страх). Розслабитись, усміхнутись (радість).

Опишемо ігри, які використовувались для розвитку комунікативних вмінь. Ігри цього блоку сприяли розширенню засобів спілкування, розвитку вербальної та невербальної поведінки дітей.

Виховання комунікативної сфери особистості вихованців передбачав навчання розмаїттю способів знайомств, налагодженню взаємозв'язків. З цією метою ми використовували ігри: «Знайомство», «Ввічливі слова», «Комплімент».

Гра «Ввічливі слова»

Мета: розвивати повагу у спілкування, формування звички використовувати ввічливі слова.

Інструкція: Гра з м'ячем у колі. Діти кидають один одному м'яч, говорячи ввічливі слова. Потім вправа ускладнюється: потрібно називати лише слова привітання, вдячності, вибачення, прощання.

Навчали будувати текст для однолітка (розвиток уміння точно і лаконічно виражати власні думки). Зразком таких ігор є «Телевізор», «Що було б якби я...», «Чарівний магазин».

Гра «Що було б якби я...»

Мета: вчити конструювати текст, переробляти інформацію.

Інструкція: Діти сідають в коло. Ведучий говорить: «Діти, уявіть, що ви зустріли чарівницю, яка може перетворити вас на будь-кого, але ви повинні пояснити свій вибір».

У навчанні діалогічного мовлення підібрали ігри, правила проведення яких передбачали конструювання діалогу самими вихованцями в різних діалогічних парах: запитання-відповідь, повідомлення-реакція. Розігрування яких давало можливість засвоїти навички змістовно задавати питання і давати відповідь на них, уміння слухати і чути партнера, вміння висловлювати власні судження. Наприклад, ігри «Інтерв'ю», «Побудуємо місто».

Результатом використання спеціально організованих сюжетно-рольових ігор стало виховання культури спілкування та соціально-комунікативної компетенції старших дошкільників.

Готовність дитини самостійно розв'язувати завдання, пов'язані зі спілкуванням і взаємодією з однолітками та дорослими, є важливою умовою і показником сформованості культури спілкування старших дітей. Результативними для виховання названих навичок, на наш розсуд, були сюжетно-рольові ігри *«Магазин іграшок»*, *«До нас йдуть гості»*, *«В групі новенький»*, *«Вирушаємо на пошук скарбів»*. Вихованці розігрували представлені ситуації і навчались вербальним та невербальним засобам комунікації, вмінню ефективно взаємодіяти.

Виконана робота значною мірою вплинула на формування навичок взаємодії, співтовариства, комунікативної активності, та ініціативності вихованців. Спостереження за життєдіяльністю старших вихованців у групі, за різними видами їх діяльності засвідчили, що загальний рівень сформованості культури спілкування підвищився.

2.3. Порівняльна характеристика рівнів виховання культури спілкування дітей 6-го року життя на різних етапах дослідження.

Оцінюючи результативність роботи, проведеної на формувальному етапі експерименту, нами був проведений контрольний зріз з використанням методики яка була аналогічною тій, що застосовувалась нами під час проведення констатувального етапу дослідження, що дало нам змогу отримати кількісне вираження якісних змін виховання основ культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку, що відбулися під впливом використання сюжетно-рольових ігор в експериментальній групі.

Для оцінювання знань та вмінь дітей (когнітивний компонент основ культури спілкування) використовувався метод індивідуального опитування і метод обговорення ситуацій.

Емоційне ставлення до ровесика та ставлення до самого процесу спілкування (емоційно-ціннісний компонент основ культури спілкування) вимірювалися за допомогою програвання та моделювання ситуацій.

Інсценізація і педагогічні спостереження використовували для виявлення навичок у вихованців поводитися в реальних ситуаціях комунікації (поведінковий компонент основ культури спілкування).

Під час проведення першого етапу контрольного зрізу нами були визначені рівні сформованості основ культури спілкування за когнітивним компонентом (знання слів привітання, прощання, звернення, подяки, вибачення, прохання, ввічливої відмови, способів їх використання).

Проводячи індивідуальне опитування в експериментальній групі вихованці показали належний рівень знань ввічливих слів; наводили приклади ситуацій зі свого життя, в яких вони вживали слова привітання і прощання; уміння розповідати, як звертаються до дорослих, знайомих і незнайомих, до однолітків; як дякують і за що вибачаються; розмірковували, навіщо треба бути ввічливими, і як це допомагає в спілкуванні з оточуючими.

Вихованці контрольної групи на такі ж самі питання давали не завжди правильні відповіді, які переважно були стислими. Дошкільникам було складно наводити приклади ситуацій, в яких вживаються певні слова ввічливості. Викликало ускладнення вживання ввічливих форм звернення і звернення з проханням.

Більша кількість вихованців мали уявлення про ввічливі слова, але не могли пояснити чому слід їх вживати, переважно слова подяки або вибачення. Незначна кількість вихованців контрольної групи змогла відповісти на питання щодо ввічливої відмови.

До проведення формувального етапу експерименту розподіл старших дошкільників контрольної та експериментальної груп за показниками сформованості когнітивного компоненту основ культури спілкування мав майже однаковий вигляд.

За отриманими даними контрольного зрізу виявлена значна розбіжність у кількісному наповненні високого і низького рівнів сформованості у старших дошкільників основ культури спілкування (когнітивний компонент) у контрольній та експериментальній групах. Отже, якщо згідно з вихідними даними на високому рівні в експериментальній групі перебувало 10 % старших дошкільників, то після завершення формувального етапу експерименту їх чисельність збільшилася до 40 %.

На низькому рівні перебувало 40 % дошкільників. За результатами заключних зрізів ця кількість зменшилася до 10 % старших дошкільників.

Подальший етап контрольної діагностики містив у собі обговорення ситуацій. У ситуаціях першого типу, увага зверталася на способах вербального і невербального прояву почуттів, а саме: радість, сум, здивування, інтерес, злість, страх та сором. Інші ситуації мали на меті визначення уявлень дітей про співчуття, співпереживання, доброзичливість, вміння радіти за іншого та поступатися.

Реалізовані зрізи показали, що в експериментальній групі до високого рівня сформованості основ культури спілкування за результатами обговорення ситуацій віднесли 60% старших дошкільників (10% до формувального етапу експерименту). На середньому рівні зафіксовано 40% старших дошкільників (50% до формувального етапу експерименту).

Помітно зменшилась кількість вихованців, віднесених нами до низького рівня: 10% старших дошкільників (40% до формувального етапу експерименту).

У контрольній групі не виявлено суттєвих позитивних змін. Вихованці, що входили до цієї групи, не завжди могли визначити емоційні стани (особливо за невербальними ознаками) іншого, не вміли адекватно реагувати на певні емоції. Лише невелика частина вихованців даної групи впоралася із ситуаціями, в яких йшлося про співчуття, вміння поступатися і вміння радіти за іншого.

Не надто кращими виявилися результати роботи із ситуаціями, які стосувалися доброзичливості та доброго ставлення. За результатами констатувального етапу експерименту до високого рівня віднесли 10% старших дошкільників КГ. Після проведення контрольного зрізу кількість цих дітей не змінилася.

Слідуючий напрям контрольного зрізу мав на меті залучення вихованців до обговорення та програвання комунікативних ситуацій, що дало можливість оцінити їх відношення до самого акту комунікації і прагнення здійснювати спілкування на засадах етичних норм і правил етикету.

Здійснення контрольного зрізу в експериментальній групі показало, що значна кількість вихованців характеризувалася високим рівнем позитивного ставлення до етичних норм і правил культурного спілкування. Під час програвання ситуацій ці дошкільники поводитися природно, акт взаємодії відбувався жваво, спостерігалось свідоме дотримання етичних норм і правил етикету. Переважна більшість вихованців проявляла бажання спілкуватися.

До високого рівня сформованості основ культури спілкування за цим напрямом контрольної перевірки віднесено 30% дітей. На середньому - 60% старших дошкільників. Позитивні зміни були зафіксовані і за показникам низького рівня: 10% старших дошкільників.

В контрольній групі велика частина вихованців показала негативне відношення до акту спілкування і небажання спілкуватися (40% старших дошкільників). При цьому вихованці показували знання норм та правил спілкування, але не вживали їх у мовленнєвих ситуаціях. До середнього рівня в контрольній групі віднесли 50% старших дошкільників. До високого рівня – 10% старших дошкільників.

Оцінка отриманих результатів показала, що проведення цілеспрямованої роботи з формування основ культури спілкування виявило позитивний вплив не лише на розширення і поглиблення знань вихованців, а й сприяло вихованню у них позитивного ставлення до акту спілкування, який відбувався з дотриманням етичних норм і правил етикету.

В ході проведення контрольного зрізу за показниками емоційно-ціннісного компоненту також використовувалися ситуації на моделювання спілкування. Оцінювалося бажання дошкільників розповідати свою інформацію і бажання сприйняти інформацію співрозмовника.

В експериментальній групі 60% дітей показали вміння уважно слухати співрозмовника, ставити йому адекватні запитання, а також повідомляти інформацію стисло і зрозуміло. Помітно зменшилася кількість вихованців, які стисло розповідали і неуважно слухали: серед старших дошкільників їх кількість становила 10% дітей.

Вихованці, які слухали однолітка, але лишалися байдужими до розповіді, не ставили запитання, а також дошкільники, які добре викладали факти, але неуважно слухали ровесника, були віднесені нами до середнього рівня сформованості основ культури спілкування за емоційно-ціннісним компонентом (30% старших дошкільників).

Отже, можемо зробити висновок, що проведення занять згідно з використанням сюжетно-рольових ігор сприяло не тільки формуванню позитивного ставлення вихованців до самого акту спілкування, а й забезпечувало виховання у них певних умінь і навичок. З набуттям знань та умінь у сфері комунікації у цих дошкільників з'являлося усвідомлене бажання спілкуватися (бажання повідомити власну інформацію та сприйняти інформацію співрозмовника), вони навчилися висловлюватися стисло і зрозуміло, уважно слухати іншого. Запитання, які вони ставили співрозмовнику з приводу того, про що він розповідав, свідчили про повагу до нього і застосування техніки активного слухання.

Як показали результати контрольного зрізу, в експериментальній групі значно підвищилась кількість вихованців, які були віднесені нами до високого рівня сформованості основ культури спілкування за поведінковим компонентом: 30% старших дошкільників. Помітно знизилась кількість дошкільників, які належали до низького рівня сформованості основ культури спілкування за поведінковим компонентом: 10 % старших дошкільників.

У контрольній групі до високого рівня сформованості основ культури спілкування за поведінковим компонентом за результатами контрольного зрізу належало 10% старших дошкільників. Водночас кількість дітей із низьким рівнем у контрольній групі залишилися доволі великою: 40 % старших дошкільників.

Отримані дані підтвердили ефективність проведеної роботи. У ході формувального етапу у вихованців експериментальної групи не тільки розширилися і поглибилися необхідні знання, сформувалося позитивне ставлення до спілкування, діти навчилися використовувати дані знання та виявляти відповідне ставлення у реальних ситуаціях спілкування. Діти вживали ввічливі слова відповідно до ситуацій; розуміли емоційний стан співрозмовника й адекватно реагували на нього; уважно слухали; виявляли повагу і доброзичливість; уміли виявити співчуття або радість за іншого. Всі ці вміння свідчили про усвідомлення дітьми важливості спілкування у житті кожної людини, необхідності культурного спілкування для встановлення контактів як з однолітками, так і з дорослими.

Останнім етапом контрольного зрізу передбачалося проведення цілеспрямованих педагогічних спостережень. Одержані за цим напрямом результати засвідчили, що діти експериментальної групи, віднесені нами до високого рівня, показали вміння вступати в розмову, підтримувати її і завершувати відповідно до норм і правил культури спілкування. Вони активно залучалися до спілкування, доречно вживали ввічливі слова, почали частіше проявляти повагу і доброзичливість до однолітків, що сприяло покращенню міжособистісних стосунків. Вступаючи в розмову, ці діти уважно слухали співрозмовника, були готовими сприймати інформацію іншого, а не лише повідомляти свою.

Ці дані свідчать, що в експериментальній групі, де запроваджувалися розроблені нами сюжетно-рольові ігри, відбулися позитивні зміни у рівнях сформованості основ культури спілкування дітей старшого дошкільного віку. У контрольній групі аналогічні позитивні зміни не зафіксовані. Деяке

підвищення кількості дітей з високим рівнем і зменшення чисельності дітей з низьким рівнем відбулося внаслідок застосування традиційної методики. Однак, порівняно з результатами експериментальної групи, ці зрушення не були суттєвими.

Таким чином, проведена експериментальна робота, в основу якої покладалися розроблені нами сюжетно-рольові ігри, позитивно вплинула на формування основ культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку.

Підтвердженням цього може бути позитивна динаміка високого рівня сформованості у старших дошкільників досліджуваного особистісного утворення, яка простежується від початку формувального етапу експерименту до його завершення.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне та експериментальне дослідження проблеми дають змогу зробити наступні висновки:

1. Встановлено наявність тісного зв'язку культури спілкування з культурою поведінки, вмінням людини передавати свої думки, почуття, емоції іншим людям, не лише говорити, а й слухати, виявляти доброзичливість, співчуття, ввічливість, тактовність, емпатію. Культура спілкування регулюється усталеними в певному суспільстві формальними нормами та етикетом як сукупністю правил поведінки, що стосуються зовнішнього вияву міжособистісних відносин.

Уточнено сутність поняття «культура спілкування» як складного особистісного утворення, що охоплює знання етичних норм і правил міжособистісної взаємодії та спілкування, позитивне емоційне ставлення до цих процесів і вміння їх самостійно реалізовувати.

2. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що спілкуванню належить провідне місце серед чинників розвитку особистості, адже у спілкуванні й через спілкування людина виявляє себе як особистість, осягає сенс свого буття, свою самоцінність і значущість. У психологічній науці дістали трактування різні підходи до розгляду сутності спілкування. Спілкування розглядається як форма спільної діяльності людей (воно виступає вторинним щодо діяльності, підпорядковується їй), спілкування та діяльності розглядаються як окремі, але пов'язані між собою аспекти життєдіяльності людини, як самостійні категорії, які мають самоцінність і є не лише засобами, а й метою (кожний з партнерів є активним суб'єктом процесу спілкування).

3. Визначено структурні компоненти культури спілкування (когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий), критерії (знання та уявлення дітей про етичні норми – правила, яких треба дотримуватися під час спілкування в різних ситуаціях; емоційне ставлення дітей до спілкування з іншими людьми; вміння дотримуватися етичних норм, виражати адекватне

емоційне ставлення до них і до самого процесу спілкування), показники (знання слів привітання, прощання, подяки, вибачення, прохання, звернення та відмови; знання способів застосування етичних норм у процесі спілкування; характер ставлення до самого процесу спілкування; прагнення здійснювати спілкування дотримуючись етичних норм; вміння застосовувати різні способи спілкування (вербальні та невербальні) в різних життєвих ситуаціях; уміння слухати і чути співрозмовника; вміння адекватно реагувати на інформацію, що надходить від співрозмовника, на його вербальні та невербальні дії) та рівні сформованості основ культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку (високий, середній, низький).

4. За результатами констатувального етапу експерименту встановлено, що в узагальненому вигляді високий рівень сформованості основ культури спілкування виявило 10 % дітей старшого дошкільного віку групи №1 та 10% дітей старшого дошкільного віку групи №2, середній рівень – 50 % старші дошкільники групи №1 та 60% старші дошкільники групи №2, низький рівень – 40 % старші дошкільники групи №1 та 30% старші дошкільники групи №2.

5. Сюжетно-рольова гра є ефективним засобом виховання культури спілкування дошкільників. Адже саме в сюжетно-рольовій грі відображаються реальні взаємовідносини між дітьми, приміряються нові соціальні ролі, стандарти поведінок. Вона сприяє формуванню, зміцненню дитячого колективу, налагодженню дружніх взаємовідносин між дітьми в різних ситуаціях.

Тож заходи формувального етапу нашого дослідження підтверджують важливість використання сюжетно-рольових ігор для формування основ культури спілкування дітей старшого дошкільного віку. Засвідчують позитивну динаміку кількісних і якісних показників формування вказаної особистісної якості та правильність висунутої гіпотези.

Проте виконане дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення потребують питання:

- особливості формування культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку;
- подолання небажаних проявів поведінки у спілкуванні з однолітками;

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Моральне виховання дошкільників [Формування суспільних взаємин дітей у грі] / Л. В. Артемова. – К.: Рад. Шк., 1977. – 104 с.
2. Артемова Л. В. Театр і гра / Л. В. Артемова. – К.: Томіріс. 2002.– 340 с.
3. Артемова Л. В. Театрализованные игры дошкольников / Л. В. Артемова. – М.: Просвещение, 1991. – 127 с.
4. Астафурова А. П. Методика работы над деловым и художественным описанием предмета в 4 классе: Автограф. дис...канд.пед.наук: 13.00.01. / А. П. Астрафурова. – М.: 1976. – 214 с.
5. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990. – 232 с.
6. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш. Автор. колектив. – К.: Видавництво, 2012. – 26 с.
7. Безносков В. Г. Общение как искусство / В. Г. Безносков. – М.: Знание, 1990. – 16 с.
8. Богуш А. М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах: підручник, видання 2, доповнене і перероб. / А. М. Богуш. – К.: Видавничий дім «Слово», 2008. – 440 с.
9. Бодалев А. О. Личность и общение: Избранные труды / А. О. Бодалев. – М.: Педагогика, 1983. – 272 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Укл. і гол. ред. В. Т. Бусол]. Київ-Ірпінь: ВТБ «Перун», 2009. – 1736 с.
11. Ветрова В. В. Дитина вчиться говорити / В. В. Ветрова, Є. О. Смирнова. – М.: Знання, 1988. – 94 с.
12. Гончаренко А. М. Взаємини однолітків у дошкільному закладі / А. М. Гончаренко // Дошкільне виховання. – 1999. - №9. – с. 4-7.
13. Гончаренко А. М. Сучасні підходи до розвитку мовлення дитини / А. М. Гончаренко // Дошкільне виховання. – 2004. - №7. – с. 22-23.
14. Гончаренко А. М. Хлопчики й дівчатка: міжособистісні взаємини / А. М. Гончаренко // Дошкільне виховання. – 2007. - №4. – с. 8-10.

15. Гончаренко С. І. Український педагогічний словник / С. І. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 326 с.
16. Горбачева В. А. Формирование поведения детей в детском саду / В. А. Горбачева. – М.: Академия пед. наук РСФСР; 1957. – 160 С.
17. Горянiна В. А. Психологiя пiлкування: навч. посiбник для студ. вищ. навч. закладiв / В. А. Горянiна. – М.: Вид. центр «Академiя», 2004. – 416 с.
18. Денисенко О. І. Розвиток навичок комунікабельності дітей дошкільного віку. / О. І. Денисенко. – Черкаси: ЧОШОПП. – 2012. -132 с.
19. Гавриш Н. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят: Навчально-методичний посiбник. / Н. Гавриш // Дитячий садок. – К.: - Вид. дiм «Шкiльний свiт». – 2006. – 118 с.
20. Дуброва О. М. Формування основ культури спілкування у дітей 5-7 років в умовах навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад – початкова школа»: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук... - Умань, 2014. – 22 с.
21. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М.: Просвещение, 1982. – 126 с.
22. Каджаспарова Г. М. Педагогический словарь / Г. М. Каджаспарова. – М.: Академия, 2001. – 176 с.
23. Керiвництво iграми дiтей у дошкiльних установах / Пiд ред. М. А. Васильової. – М.: Просвiтництво, 1986.
24. Кононко О. Л. Дитяча субкультура як цiннiсть i складова особистiсно-орiєнтованої освiти / О. Л. Кононко // Дошкiльне виховання. – 2001. - №4. – с. 12-14.
25. Косарева О. Партнерська взаємодія з дитиною / О. Косарева. // Палiтра педагога. – 2005. – №3 – с. 10-15.
26. Кошелiвська О. Мiж двох полюсiв (Стимулюємо моральний вибiр дитини) / О. Кошелiвська // Дошкiльне виховання. – 2002. – №3. – с. 9-11.
27. Лаврентьева Г. П. Культура общения дошкольников. / Г. П. Лаврентьева. – К. : Рад. шк., 1988. – 128 с.

28. Леонтьев А. А. Общение как объект психологического исследования / А. А. Леонтьев // Методологические проблемы социальной психологии. – 1988. – №5. – с. 34-65.
29. Лісіна М. И. Потреби і мотиви спілкування між дошкільниками / М. И. Лісіна, Р. А. Смірнова. – Мінськ. – 1995. – 115 с.
30. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения / М. И. Лисина. – М.: Педагогика, 1986. – 143 с.
31. Луценко І. Культура мовленнєвого спілкування: зміст і методи роботи / І. Луценко // Дошкільне виховання. – 2004. – №5. – с. 10-12.
32. Ляміна Г. М. Особливості розвитку мовлення дітей дошкільного віку / Г. М. Ляміна. / [Укл. М. М. Алексеєва]. – М.: Академія, 1999. – с. 49-52.
33. Малятко: Програма виховання дітей дошкільного віку / Наук. керівник З. П. Плохій. – К.: Педагогічна думка, 1999. – 286 с.
34. Мельничайко В. Я. Про культуру нашого мовлення / В. Я. Мельничайко, Т. В. Добрянська. – Тернопіль, 1991. – 140 с.
35. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. – Х.: Ранок, 2011. -176 с.
36. Нечаева В. Г. Нравственное воспитание в детском саду: пособие для воспитателей / В. Г. Нечаева, Т. А. Маркова, Р. И. Жуковская. [Под ред. В. Г. Нечаевой]. – 3-е изд. испр. и доп. – М.: Просвещение. – 1984. – 272 с.
37. Общение детей в детском саду и семье / [Под ред. Т. А. Репиной]. – М.: Педагогика, 1990. – 150 с.
38. Петерина С. В. Воспитание культуры поведения у детей дошкольного возраста: кн. для воспитателей детсада / С. В. Петерина. – М. : Просвещение, 1986. – 96 с.
39. Піроженко Т. О. Психологія комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психолог. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – К., 2004. – 23 с.
40. Парыгин Б. Д. Основы социальнопсихологической теории / Б. Д. Парыгин. – М.: Психология. – 1991. – 223 с.

41. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників. / Т. І. Поніманська. – К.: Вища школа, 1993. – 111 с.
42. Поніманська Т. І. Моральність має бути свідомою / Т. І. Поніманська. // Дошкільне виховання. – 2013. – №8. – с. 3-5.
43. Радіна К. К. Метод бесіди у освітньо-виховній роботі з дітьми старшої групи дитячого садка / К. К. Радіна. [Укл. М. М. Алексеєва]. – М.: Академія, 1998. – 197 с.
44. Развитие общения дошкольников со сверстниками / [Под ред. А. Г. Рузской]. – М.: Педагогика, 1989. – 216 с.
45. Развитие общения у дошкольников / [Под ред. А. В. Запорожца, М. И. Лисиной]. – М., 1974. – 288 с.
46. Репина Т. А. Особенности общения мальчиков и девочек в детском саду / Т. А. Репина // Вопросы психологии. – 1984. – №4. – с. 62-69.
47. Рузская А. Г. Общение, личность и психика ребёнка / [Под ред. А. Г. Рузской]. – Воронеж: Изд-во НПО «Мод», 2001. – с. 375-382.
48. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології / С. Л. Рубінштейн. – М.: С.-Пб., 2002. – 720 с.
49. Савченко М. Особливості комунікативної активності дітей старшого дошкільного віку [електронний ресурс]. І Режим доступу:
http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/NZTNPU_ped_2009_1_14.pdf
50. Скрипченко Н. Ф. Формування понять етики і моралі / Н. Ф. Скрипченко // Педагогіка і психологія. – 1995. – №2. – с. 55-61.
51. Смирнова Е. О. Моральное и нравственное развитие дошкольников: развитие общения и отношения к сверстнику в раннем и дошкольном возрасте / Е. О. Смирнова // Дошкольное образование. – 2006. – №20. – с. 11-18.

52. Смирнова Е. О. Исследование общения дошкольников со сверстниками / Смирнова Е. О., Т. В. Гуськова // Вопросы психологии. – 1988. – №2. – с. 167-174.
53. Смирнова Е. О. Особенности общения с дошкольниками / Смирнова Е. О. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 160 с.
54. Смелъникова Г. В. Особливості спілкування дошкільників з дорослими та дітьми / Г. В. Смелъникова // Дошкільне виховання. – 2006. – №11. – с. 14-15.
55. Спок Б. Ребенок и уход за ним / Б. Спок, М. Б. Розенберг; [пер. с англ.]. – 5-е изд. Минск: ООО «Попудри», 1999. – 848 с.
56. Стрюк К. Довірче спілкування: передумови формування позитивних взаємин / К. Стрюк // Дошкільне вихованн. – 1989. – №4. – с. 8-10.
57. Тесленко С. О. До проблеми формування комунікативної культури дітей старшого дошкільного віку [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/33_3.pdf
58. Толшин А. В. Взрослые и дети. Парадоксы общения. / А. В. Толшин – М.: Педагогика, 1988. – 128 с.
59. Топчій Л. А. Мандрівка до країни Ввічливості та Кмітливості / Л. А. Топчій // Дошкільний навчальний заклад. – 2007. – №8. – с 12-15.
60. Федорова М. А. Особливості становлення культури поведінки старших дошкільників та першокласників шестирічного віку [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1271/1/05fmashv.pdf>
61. Чернецкая Л. В. Развитие коммуникативных способностей у дошкольников: практическое руководство для педагогов и психологов дошкольных образовательных учреждений / Л. В. Чернецкая. – Ростов: Феникс, 2005. – 256 с.
62. Шевченко І. М. Виховання справедливих взаємин дітей старшого дошкільного віку... автореферат на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук спец. 13.00.01. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1994. – 25 с.

63. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 360 с.
64. Яницька О. Ю. Зміст і структура культури спілкування / О. Ю. Яницька. // Оновлення змісту і методів дошкільної освіти в Україні. Наукові записки Рівненського педінституту. Випуск 5. – Рівне: РДШ. – с. 79-83.